

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2021, 25 (2): 797- 822

Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi

*The Caravan Has Passed: The Metaphor (Majâz) of the Caravan in Turkish
Şüfî Poetry*

Gülay Karaman

Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
Associate Professor, Bartın University, Faculty of Letters, Department of Ancient Turkish
Literature
Bartın, Turkey
gkaraman@bartin.edu.tr orcid.org/0000-0003-1575-0229

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 1 July / Temmuz 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 27 November / Kasım 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 797- 822

Cite as / Atıf: Karaman, Gülay. "Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi [*The Caravan Has Passed: The Metaphor (Majâz) of the Caravan in Turkish Şüfî Poetry*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/2 (December 2021): 797- 822.

<https://doi.org/10.18505/cuid.960754>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

The Caravan Has Passed: The Metaphor (Majâz) of the Caravan in Turkish Şüfî Poetry

Abstract: Through the influence of the religious mystical thought, which interprets the human as a traveler and the world as a destination to settle in and migrate from, numerous connotations as to the road, the passenger as well as the journey have been created in Turkish Şüfî poetry. The caravan, which takes place in poetry as an element of simile (tashbîh) and generally within the framework of metaphor (majâz) is one of these associations. In Şüfî texts, the caravan symbolizes the spiritual journey of the sâlik, who wants to reach the rank (maqâm) of the Perfect Human Being in the footsteps of the leading figures of the religion and Şüfîsm (Taşawwuf). *The caravan has passed*, which is understood as a symbol peculiar to the lore language, looks like a formula of a series of advice that reminds and warns people of the responsibilities they are obliged to fulfill even though life is short and the world is temporary. Being delayed of the unwary traveler when the caravan has passed was used in the sense that the sâlik could not make use of his life, time, and opportunities; and the situation of the person who was left behind and separated from the caravan was generally met with the analogy of a lame donkey. In this study, which is about the caravan as a mystical metaphor (majâz), the survey model, one of the qualitative research methods, was used. The research aims to determine the use of the caravan metaphor (majâz) in the examples of Şüfî poetry and meanings it has gained in Şüfî terminology. For this purpose, the major works written between the 12th and 19th centuries in Turkish Şüfî poetry have been investigated, and the data obtained have been evaluated in the light of the works and views of the leading figures who have been influential on Turkish Şüfî culture and literature. The study, which is thought to contribute to the understanding of the metaphors (majâzs) that Turkish Şüfî poetry is based on is important since it reveals that the usage *the caravan has passed* is one of the common symbols of Şüfîsm (Taşawwuf). As a result of the research, it was found out that the metaphor (majâz) of the caravan has existed in poetry uninterruptedly since the 12th century when Turkish Şüfî literature began to take shape. Although time, place, and persons change, the meanings attributed to the metaphor (majâz) of the caravan are almost the same. Especially in the poems containing advice, the metaphor (majâz) of the caravan was frequently used to guide people and human life was associated with the caravan. In this respect, it can be said that the metaphor (majâz) of the caravan has a traditional usage in Turkish Şüfî poetry. On the other hand, the usage of the caravan metaphor (majâz) in Turkish Şüfî poetry and the usage in Iranian literature show similarity. As a matter of fact, starting with Aḥmed Yesevî (d. 562/1166), many Şüfî poets depicted the same journey in a similar way, and Sa'dî-i Şîrâzî (d. 691/1292) dealt with the same theme in a way that coincided with the narrative and vocabulary of Turkish poets. The fact that the caravan is determined with similar uses in the poems of different societies as a Şüfî symbol shows that the metaphor (majâz) of the caravan has a common usage regarding Şüfîsm (Taşawwuf) in the wide cultural geography of Islam. The metaphor (majâz) of the caravan has a special usage in Turkish Şüfî poetry in the form of *the caravan has passed*. Expressions in the style of *the caravan has passed* which succinctly fit a long adventure into two words, are symbols peculiar to the lore language, and serve as psychological advice in Turkish Şüfî poetry. On the one hand, this symbol deals with the caravan journey in the dimension of truth, on the other hand, it gives metaphorical meanings to the word, referring to the spiritual journey of sâlik. In this sense, *the caravan has passed* is a powerful metaphor (majâz) that warns people to make the best use of the rest of their life, or rather the moment they are in, and it looks like a formula of a series of advice that warns them. The advice in question is closely related to the words *die before you die* and *time is a sharp sword*, often used by the leading figures of religion and mysticism. Therefore, *the caravan has passed* is a kind of contemplation and presents a vivid picture of the journey that takes its source from the social life so that the traveler does not forget that he is on the way by reminding him of death. The advice style is generally dominant in the poems in which the metaphor (majâz) of the caravan is used, especially in the poems describing the caravan's passing and the heedless traveler staying on the road. However, it is obvious that the subject is presented in a lyrical and impressive style, especially in poets such as Aḥmed Yesevî, Yûnus Emre (d. 720/1320 [?]) and Niyâzî-i Mısrî (d. 1105/1694).

Keywords: Turkish Islamic Literature, Turkish Şüfi Poetry, Şüfism (Taşavvuf), Caravan, Metaphor (Majâz) of the Caravan.

Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi

Öz: İnsanı bir yolcu, dünyayı konup göçülecek bir menzil olarak yorumlayan dinî tasavvufî düşüncenin de etkisiyle Türk tasavvuf şiirinde yol, yolcu ve yolculukla ilgili sayısız çağrışım oluşmuştur. Bir benzetme unsuru olarak ve genellikle istiare sanatı çerçevesinde şiirde yer alan kervan, bu çağrışımlardan biridir. Kervan, tasavvufî metinlerde din ve tasavvuf büyüklerinin izinde insân-ı kâmil makamına ulaşmak isteyen sâlikin manevi yolculuğunu sembolize etmektedir. İrfani dile has bir remiz olduğu anlaşılan *göçtü kervan*, insana ömrün kısalığı, dünyanın geçiciliği ile birlikte yerine getirmekle mükellef olduğu sorumluluklarını hatırlatan ve onu ikaz eden bir dizi nasihatın formülü görünümündedir. Kervanın göçüp gafil yolcunun yolda kalması; sâlikin ömrünü, zamanını ve fırsatları değerlendirememesi anlamında kullanılmış, geride kalıp kervandan ayrı düşen kişinin durumu genellikle topal merkep benzetmesi ile karşılanmıştır. Tasavvufî bir mecaz olarak kervan istiariesini konu alan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın amacı, kervan istiariesinin tasavvufî şiir örneklerindeki kullanımını ve şüfi terminolojisinde kazandığı anlamları belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, Türk tasavvuf şiirinde 12-19. yüzyıllarda kaleme alınmış belli başlı eserler taranmış, elde edilen veriler Türk tasavvuf kültürü ve edebiyatı üzerinde etkili olmuş öncü isimlerin eserleri ve görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Türk tasavvuf şiirinin dayandığı mecazların anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülen çalışma, *göçtü kervan* şeklindeki kullanımların tasavvufun ortak sembollerinden olduğunu ortaya koymasıyla önemlidir. Araştırma sonucunda, Türk tasavvuf edebiyatının şekillenmeye başladığı 12. yüzyıldan günümüze kervan istiariesinin şiirde kesintisiz bir şekilde var olduğu görülmüştür. Zaman, mekân ve şahıslar değişse de kervan istiariesine yüklenen anlamlar hemen hemen aynıdır. Özellikle nasihat içerikli şiirlerde halkı irşad için kervan istiariesi sıklıkla kullanılmış, insan ömrü kervanla ilişkilendirilmiştir. Bu yönüyle kervan istiariesinin Türk tasavvuf şiirinde geleneksel bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Türk tasavvuf şiirinde kervan istiariesinin kullanımı ile İran edebiyatındaki kullanımlar da benzerlik göstermektedir. Nitekim Ahmed Yesevî'den (öl. 562/1166) başlayarak birçok mutasavvıf şair aynı yolculuğu birbirine benzer şekilde tasvir ettikleri gibi Sa'dî-i Şîrâzî (öl. 691/1292) de aynı temayı Türk şairlerin anlatım ve kelime kadrosu ile örtüşecek bir tarzda ele almıştır. Kervanın tasavvufî bir remiz olarak farklı toplumların şiirlerinde benzer kullanımlarla tespit edilmesi, kervan istiariesinin İslâm'ın geniş kültür coğrafyasında tasavvufa dair ortak bir kullanıma sahip olduğunu göstermektedir. Kervan istiariesi, Türk tasavvuf şiirinde *göçtü kervan* şeklinde özel bir kullanıma sahiptir. Uzun bir macerayı veziz bir şekilde iki kelimeye sığdıran *göçtü kervan* tarzındaki ifadeler irfani dile has bir remizdir ve Türk tasavvuf şiirinde psikolojik bir telkin işlevi görmektedir. Bu remiz, bir taraftan hakikat boyutunda kervan yolculuğuna bakarken diğer taraftan söze mecazi anlamlar yükleyerek sâlikin manevi yolculuğuna işaret eder. Bu anlamda *göçtü kervan*, insana geri kalan ömrünü, daha doğrusu içinde bulunduğu anı en iyi şekilde değerlendirmesini ihtar eden güçlü bir mecazdır ve onu ikaz eden bir dizi nasihatın formülü görünümündedir. Söz konusu nasihatler din ve tasavvuf büyüklerinin sıklıkla yer verdikleri *ölmeden önce ölünüz ve vakit, keskin bir kılıçtır* sözleriyle yakından ilgilidir. Dolayısıyla *göçtü kervan*, bir çeşit tefekkürdür ve yolcuya ölümü hatırlatıp yolda olduğunu unutmaması için kaynağını sosyal hayattan alan canlı bir yolculuk tablosu sunar. Kervan istiariesinin kullanıldığı, özellikle kervanın göçüp gafil yolcunun yolda kalmasını anlatan şiirlerde genellikle nasihat üslûbu hâkimdir. Bununla birlikte özellikle Ahmed Yesevî, Yûnus Emre (öl. 720/1320 [?]) ve Niyâzî-i Mısırî (öl. 1105/1694) gibi şairlerde konunun lirik ve etkileyici bir üslûpta ortaya koyulduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Türk İslâm Edebiyatı, Türk Tasavvuf Şiiri, Tasavvuf, Kervan, Kervan İstiaresi.

Giriş

“Tenbelim, kervanın içinde geç kalkan biriyim amma vakitli vakitsiz, bütün yolculuklarım da sanadır.” Mevlânâ

Aslı Farsça *kârbân* olup “deve, katır ve eşek katarı”¹ anlamına gelen kervan, *c/karavan(e)* şeklinde birçok Avrupa dilinde de kullanılan bir kelimedir.² *Göktürk Yazıtları*’nda ve İslâmî dönemin ilk eserleri olan *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü lügâti’t-Türk* ve *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde aynı anlama gelen *arkış* ve *argış* kelimeleri kullanılırken³ *Dîvân-ı Hikmet*’te *kervân* kelimesine yer verilmiştir. Osmanlı dönemi edebî metinlerinde ise *kervânın* yanı sıra *kârbân*, *kârubân*, *kârvân*, *kâruvân* ve *kâfile* kelimeleri sıklıkla kullanılmıştır.

Eskiden kara yoluyla bir yerden başka bir yere yük ve yolcu taşıma işi genellikle kervanlarla yapıldığından motorlu taşıtların henüz icat edilmediği ya da yaygınlık kazanmadığı dönemlerde kervanların toplum hayatında önemli bir yeri olduğu muhakkaktır.⁴ Pakalın’ın “Hayatın büyük bir kısmını işgal eden ve bazan maceralarla dolu olan kervan hayatının kahramanlığa, aşka, hasret ve melankoli duygularına mevzu olacak zenginliği vardı.”⁵ sözleriyle hayat ve insan açısından önemini vurguladığı kervan; Köroğlu (öl. [?]), Dadaloğlu (öl. 1285/1868 [?]), Karacaoğlan (öl. [?]), Âşık Ömer (öl. 1119/1707 [?]) gibi halk şairlerinin şiirlerine konu olarak Anadolu insanının hayatında, duygu, düşünce ve hayal dünyasında kalıcı izler bırakmıştır. Yûnus Emre’ye atfedilen meşhur

Ah nice bir uyursun, uyanmaz mısın?

Göçtü kervan, kaldık dağlar başında

Çağrısır tellallar inanmaz mısın?

Göçtü kervan, kaldık dağlar başında

dörtlülüğüyle başlayan *Göçtü kervan, kaldık dağlar başında* nakaratlı ilâhi de bunlardan biridir. Çokça bestelenmiş olan bu ilâhi, günümüzde halk arasında meşhur olduğu gibi ilim ve sanat dünyasında da tanınmakta böylece bin yıllık irfani birikim günümüz insanıyla buluşmaktadır.⁶

Kervanlar sadece yük ve yolcu taşımamış; uzak şehir ve ülkelere dair merakla beklenen haberler, ilginç bilgiler, kültür ve edebiyat da kervanlarla yol almıştır. Bilhassa aşk, hasret, kahramanlık gibi insanı derinden etkileyen yoğun duyguların şiirlere, hikâyelere konu olarak kervanlarla şehirden şehire, ülkeden ülkeye nakledildiği bir gerçektir.

¹ Mütercim Âsim Efendi, *Burhân-ı Katı*, nşr. Mürsel Öztürk - Derya Örs (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2009), “kârbân”, 402.

² Nebi Bozkurt - Ahmet Turan Yüksel, “Kervan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/298.

³ Şerife Yağcı, “Kârbân”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004), 4/59-60.

⁴ Kervanla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Murat Gökhan Dalyan, *Kervan: Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk (Kervanlar, Tüccarlar, Hacılar, Yolcular ve Eşkıyalar)* (Ankara: Altınpost Yayınları, 2014).

⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), “kervansaray”, 2/247.

⁶ Günümüz hikâye ve roman yazarlarından Zeki Bulduk ve Caner Çaylak’a ait eserlerin sadece isimleri bile bu ilâhinin yaygın etkisini kanıtlar niteliktedir. bk. Zeki Bulduk, *Göçtü Kervan Kaldık Dağlar Başında* (İstanbul: Birun Yayıncılık, 2001); Caner Çaylak, *Güneş Doğudan Batır Göçtü Kervan Kaldık Dağlar Başında* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020).

Metâ'-ı kelâmum şu gevher misâli

Gider kârbân ile kişver-be-kişver⁷

diyen şair bu gerçeği dile getirmektedir.

“Tecrübelerden yola çıkarak hayatımızdaki şeyleri anlamlandırma durumu”⁸ olarak değerlendirilen metafor, sözü daha etkili ve güçlü bir şekilde ifade etme amacına yönelik olarak edebî metinlerde sanatsal anlatımın temelini oluşturur. Kervan, bu anlamda Türk şiirinde maddi ve manevi her türlü yolculuk, ayrılık, hasret ve acıyı ifade etmeye yarayan güçlü bir metafor ya da klasik Türk edebiyatındaki yaygın kullanımıyla önemli bir istiare olarak temayüz etmektedir.⁹ Kervan yolculuklarının toplumsal hayattaki yerine paralel olarak kervan istiaresi, klasik Türk şiirinde sosyal hayata ait zengin çağrışımlarla birlikte yoğun bir kullanım alanı bulmuştur. Kervan; klasik Türk şiiri geleneğinde yolculuk, ticaret, tabiat tasviri, memdahun övgüsü, aşk, sevgilinin güzellik unsurları, âşıklık hâlleri, işret, din ve tasavvuf başta olmak üzere çok çeşitli konu ve ilgiler etrafında estetik bir kullanım kazanmıştır. Örnek vermek gerekirse Nedîm (öl. 1143/1730) gönlüne hitap ettiği

Hac yollarında meş'ale-i kârbân gibi

Erbâb-ı 'aşk içinde nümâyânsiñ ey göñül¹⁰

beytinde kervanlarla yapılan hac yolculuğuna ve geceleri kervandakilere yol gösteren meş'aleye işaret ederek gönlünü âşıklar topluluğuna rehberlik eden bir kervan meş'alesi olarak değerlendirmiştir. Şeyh Gâlib (öl. 1213/1799) ise

Şemîm-i gül getirir bâga kârbân-ı bahâr

Sadâ-yı ra'dı derâ-yı peşeng eder meh-tâb¹¹

beytinde bahar mevsimini gül kokusu getiren bir kervana benzetmiştir.

Kervan istiaresi, Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yeri olan atasözlerine de girmiştir. *İt ürür kervan yürür, kuş uçmaz kervan geçmez, kervan yolda düzülür, yol bilen kervana katlanmaz* bu anlamda akla ilk gelenlerdir. Bu atasözlerinin irsâl-i mesel sanatı çerçevesinde edebî metinlerde de sıklıkla kullanıldığı görülmür. Bu bağlamda söz gelimi, *it ürür kervan yürür* atasözünün aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, klasik Türk şiirinde daha ziyade rakîb ve ağıyârın söz konusu edildiği beyitlerde kullanıldığı dikkat çekmektedir:

Dil uzadursa rakîb-i bed-likâ

Bu meseldür it ürür kârbân giçer¹²

⁷ Mustafa Erdoğan (nşr.), *Bursalı Rahmî ve Dîvânı* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 55 (Erişim 18 Mart 2021).

⁸ Muhammed Emin Yıldızlı, “Atabetü'l-Hakâyık'ta Ontolojik Metaforlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 50 (Aralık 2020), 98.

⁹ Metafor, imge (imaj), simge (sembol), mazmun ve istiare terimlerinin, aralarında önemli farklar olmasına rağmen anlamsal ve işlevsel yakınlıkları sebebiyle filoloji ve sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılan araştırmalarda çoğu zaman aynı ya da benzer işlevlerle kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda özellikle metafor ve imge terimlerinin kullanımı yaygındır. Bu makalede, Türk İslâm edebiyatı terminolojisine daha uygun olduğu ve bağlamı daha iyi yansıttığı düşüncesiyle istiare terimi tercih edilmiştir. Metafor ve istiareye dair karşılaştırmalı bir çalışma için bk. Musa Demir, “Batı 'Metafor'u ve Doğu 'İstiare'sinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi”, *Türkbilgi* 18 (Güz 2009), 64-90 (Erişim 27 Mayıs 2021).

¹⁰ Muhsin Macit (nşr.), *Nedîm Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 315.

¹¹ Muhammed Muhsin Kalkışım (nşr.), *Şeyh Gâlib Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, 2013), 33.

¹² Esîrî, *Dîvân-ı Firâk-ı Esîrî (Sergüzeşt-nâme - Gazavât-nâme - Pend-nâme - Dîvân)*, nşr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 358 (Erişim 12 Mart 2021).

Geçerken sîm-tenler âh u feryâd eylemiş agyâr

Bu bir darbü'l-meseldür kim it ürmiş kârbân geçmiş¹³

Sosyal hayatın ve edebiyatın önemli bir parçası olan kervan ve kervansaraylar hakkında dil ve edebiyat¹⁴, tarih¹⁵, mimarlık¹⁶, sanat tarihi¹⁷ başta olmak üzere farklı bilim alanlarında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan Dalyan ve Özer'in kitap çalışmaları ile Osmanlı döneminde kervan ve kervansarayların tarihi, sosyo-kültürel ve ekonomik yönleri hakkında bilgi veren Kazancıoğlu ve Özer tarafından hazırlanan tezler konumuz açısından dikkate değer araştırmalardır.¹⁸ Genel nitelikli bu çalışmalardan başka kervanın edebî metinlerdeki yansımalarını konu alan "Klasik Türk Şiirinde Kervan" başlıklı bir bildiri yayımlanmıştır.¹⁹ Kaplan'ın "Divan Şiirinde Göç Etrafında Gelişen Bazı Kelime ve Mazmunlar" başlığı altında kaleme aldığı makalesinde ise kervan, göç olgusu etrafında yer verilen kelime ve mazmunlardan biridir.²⁰ Kervan istiaresi, klasik Türk şiirinde olduğu gibi Türk tasavvuf şiirinde de geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bununla birlikte kervan istiaresinin Türk tasavvuf şiirindeki yeri hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Nitekim bahsi geçen bildiri ve makalede de konunun ağırlıklı olarak klasik Türk şiiri bağlamında ele alındığı görülmektedir. Mecazlı söyleyişlerin ön planda olduğu tasavvufi şiirlerin doğru anlaşılıp yorumlanmasında tasavvufun dayandığı mecazların araştırılıp çözümlenmesinin önemi büyüktür. Tasavvufi bir mecaz olarak kervan istiaresini ele alan bu çalışma, Türk tasavvuf şiirinin dayandığı mecazların tespit edilip anlaşılması amacına yönelik oluşuyla özgün, *göçtü kervan* şeklindeki kullanımların tasavvufun ortak sembollerinden olduğunu ortaya koymasıyla önemlidir.

Araştırmada klasik Türk edebiyatı sahasına ait onlarca divân ve mesnevînin yanı sıra özellikle Türk tasavvuf şiirine yönelik olarak elliye yakın eser taranmıştır. Türk tasavvuf şiirinde 12-19. yüzyıllarda eser vermiş şahsiyetlerden dinî tasavvufi kişiliği ve mutasavvıf kimliğiyle öncü ve etkili bir konuma sahip Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Ahmed Fakîh (öl. [?]), Gülşehrî (öl. 717/1317'den sonra), Âşık Paşa (öl. 733/1332), Nesîmî (öl. 820/1417 [?]), Eşrefoğlu Rûmî (öl. 874/1469-70 [?]), Kemâl Ümmî (öl. 880/1475), Dede Ömer Rûşenî (öl. 892/1487), Ümmî Sinan (öl. 1067/1657) ve Niyâzî-i Mısırî başta olmak üzere her asrın önde

¹³ İlyas Yazar (nşr.), *Kânî Divânı* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 201 (Erişim 20 Şubat 2021).

¹⁴ bk. Berrin Doğan, *Emine Sevgi Özdamar'ın "Hayat Bir Kervansaray, İki Kapısı Var, Birinden Girdim, Diğerinden Çıktım" Adlı Eseri İle Alev Tekinay'ın "Ağlayan Nar" Adlı Eserinde İçerik Karşılaştırması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000); Şerife Yılmaz Gül, *Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan Kültepe Metinleri ve Bunlardan Elde Edilen Sonuçlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001); Kürşad Murad Özhan, *"Das Leben ist eine Karawanserei" von Emine Sevgi Özdamar; Eingebettet in das Verhältnis von Sprachnorm und Sprachgebrauch, Eine Untersuchung zur Interferenzanalyse* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

¹⁵ bk. Habibe Kazancıoğlu, *Osmanlı Dönemi Kervansaraylarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Murat Özer, *Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

¹⁶ bk. Can Şakir Binan, *13. Yüzyıl Anadolu Kervansarayları Koruma Ölçütleri Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990); Gülay Keleş Usta, *Anadolu Osmanlı Dönemi Mimarisinde Mekân Analizi Han ve Kervansaray Yapılarında Uygulama* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994).

¹⁷ bk. Şükrü Dursun, *Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

¹⁸ Dalyan, *Kervan: Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk*; Murat Özer, *Osmanlı'da Seyahat Kültürü: Kervansaraylar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018); Kazancıoğlu, *Osmanlı Dönemi Kervansaraylarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları*; Özer, *Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar*.

¹⁹ Abdullah Eren, "Klasik Türk Şiirinde Kervan", *International Black Sea Coastline Countries Symposium*, ed. Natela Borisovna Popkhadze - Zhuldyz Sakhi (Batumi: İksad Yayınevi, 2019), 226-236.

²⁰ Mahmut Kaplan, "Divan Şiirinde Göç Etrafında Gelişen Bazı Kelime ve Mazmunlar", *Köprü* 145 (Ocak-Nisan 2020), 69-96 (Erişim 9 Şubat 2021).

gelen şahsiyetleri ve dinî tasavvufi mahiyetteki eserler araştırmaya dâhil edilmiştir. Üslûp ve yaklaşım farkı gibi sebeplerle her şairin kervanla ilgili kullanımlara yer vermeyeceği açıktır. Nitekim taranan eserlerin bir kısmında kervanla ilgili kullanımlara rastlanmazken bazılarında da sınırlı sayıda münferit örnek ya da diğer şairlerle benzer kullanımların olduğu görülmüştür. Bu bağlamda söz gelimi *Üftâde Divân'*nda kervan istiaresine hiç yer verilmemiş, Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr* mesnevîsinde sadece iki beyitte *kâfile* ve *kârvân* geçmiştir.²¹ Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk* ve Fuzûlî'nin (öl. 963/1556) *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîleri, ilâhî aşkı konu alan tasavvufi metinler olmaları sebebiyle araştırmaya dâhil edilmiş ancak bu eserlerde kervanla ilgili kullanım tespit edilmemiştir. Diğer taraftan Celîlî'nin (öl. 977/1569) *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsinde kervanın gerçek anlamıyla kullanıldığı birkaç beyte yer verilmiştir. Bu aşamada çalışma, eserlerinde kervan istiaresine yer veren şahsiyetlerin, bütünü temsil etme gücünü haiz olduğu kanaatine varılan örnek metinleriyle sınırlandırılmıştır. Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'i, Yûnus Emre'nin *Divân'ı* ve *Risâletü'n-nushiyye*'si, Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme*'si, Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr'ı*, Aşık Paşa'nın *Garib-nâme*'si, Celîlî'nin *Leylâ vü Mecnûn'u*; Nesîmî, Eşrefoğlu Rûmî, Kemâl Ümmî, Dede Ömer Rûşenî, Ümmî Sinan, Niyâzî-i Mısrî, Ahmed Kuddûsî (öl. 1266/1849) ve Hasan Rızâ'ya (öl. 1338/1920) ait *Divân'*lar araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu makalede kervan istiaresinin tasavvufi şiir örneklerindeki kullanımı, sûfi terminolojisinde kazandığı anlamlar üzerinde durulacaktır. Araştırmada elde edilen veriler Türk tasavvuf kültürü ve edebiyatı üzerinde etkili olmuş Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (öl. 672/1273) *Mesnevî*, İmâm-ı Rabbânî'nin (öl. 1034/1624) *Mektûbât*, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân* ve *Gülistân* adlı eserleri doğrultusunda değerlendirilecektir.

1. Tasavvufi Şiir Geleneğinde Kervan İstiaresi

Dinî tasavvufi düşünceye göre insan bir yolcu; insanın ruhlar âleminde dünyaya, kabre ve âhiret hayatına uzanan yaratılış serüveni bir yolculuktur. Dünya hayatının çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık dönemleri; kabir, mahşer ve diğer menziller insanın bu uzun yolculuğunda uğradığı, bir müddet kalıp sonra tekrar yola koyulduğu konaklardır. İlahî emir ve tecellî ile dünyaya gelip burada kısa ve sıkıntılı bir ömür süren kâmil insan, dünya hayatının geçiciliğinin farkındadır ve ruhlar âlemindeki kudsî varlığına ve kurb-ı İlahî'deki makamına karşı sürekli bir özlem içerisinde. Kendisini dünya yaşayışı içerisinde gurbette görüp asıl vatanını hasretle yâd eder. Nitekim Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde *dinle neyden (...)* diyerek insanın bu dünya gurbetindeki acılarını ve vatan-ı aslisine duyduğu özlemi kamışlıktan koparılan neyin diliyle sembolik olarak dile getirmiştir. Tasavvufta insanın bir yolcu olarak düşünülmesine bağlı olarak Türk tasavvuf şiirinde yol, yolcu ve yolculukla ilgili sayısız çağrışım oluşmuştur. Bir benzetme unsuru olarak ve genellikle istiare sanatı çerçevesinde şiirde yer alan kervan, bu çağrışımlardan biridir. Kervan, yol istiaresi etrafında gelişip edebî dilde işlenerek gerçek anlamının yanı sıra mecazi anlamlar kazanmış, böylelikle Türk tasavvuf şiirinde müstakil bir mazmun ve mecaz olarak özel bir konuma yükselmiştir. Kervanla birlikte sıklıkla kullanıldığı tespit edilen servân (deveci), ceres (çan), yol, râh/reh (yol), yolcu, sefer, menzil, rihlet, kôs-i rihlet (göç davulu), göç-, konak, katâr, gaflet, harâmî, eşkiyâ, kâfile-sâlâr gibi kelimeler kervanın Türk tasavvuf şiirindeki çağrışım ağını oluşturmaktadır.

Ahmed Yesevî'nin Orta Asya'da temellerini attığı Türk tasavvuf edebiyatı, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da önemli temsilciler yetiştirmiştir. Mevlânâ Celâleddîn, Yûnus Emre, Sultân Veled (öl. 712/1312) ve Hacı Bektâş-ı Velî (öl. 669/1271 [?]) eserleri ve düşünceleriyle tasavvufi edebiyatın Anadolu'da köklü bir gelenek hâlini alıp gelişmesinde etkili olmuş ilk mutasavvıflardandır. Türk tasavvuf şiirinde din ve tasavvuf düşüncesini halka yayma, hakikatleri anlatma, insanları doğru yola davet etme ve gaflettekileri uyandırma

²¹ bk. Kemal Yavuz (nşr.), *Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme) - Metin ve Aktarma* - (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.), 48, 102 (Erişim 22 Mart 2021).

804 | Gülay Karaman. Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi

amacı güdülür. Tek bir hakikate dinî yaklaşım, anlayış, mizaç gibi etkenler sebebiyle birbirinden farklı yollardan ulaşmaya çalışan mutasavvıflar, kurucusu veya mensubu oldukları tarikatlar aracılığıyla halkı irşad ederler. Şiir ve edebiyat, mutasavvıf şairler için kendini ve düşüncesini ifade etmenin yanında önemli bir tebliğ vasıtasıdır. Bu doğrultuda kaleme alınan eserler, müridin seyr ü sülûk denilen manevi yolculuğunu çoğu zaman remizler, sembollerle anlatan irfani bir deneyim ürünüdür.

Kervan, Türk tasavvuf şiirinde seyr ü sülûk, başka bir deyişle insanın olma/olgunlaşma yolculuğunu ifade etmek üzere kullanılan çok sayıda kavram ve kelimedendir. Eren'in ifadesiyle "Tasavvufi anlatımlarda kervan, ilahî muhabbet ve Allah'a kavuşmayı hedefleyerek gayret eden kimselerin manevi yolculuğu hakkında kullanılan bir benzetme unsurudur."²² Bu anlamda ilk örnekleri Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde görülen kervan, din ve tasavvuf içerikli metinlerde yol ve yolculuk çerçevesinde yoğun bir kullanıma sahiptir. Bu metinlerde kervan; dünyanın geçiciliği, insan ömrünün kısıllığı ve dünyada âhiret hayatına hazırlanmanın gerekliliği başta olmak üzere din ve tasavvufla ilgili kişi ve kavramların ilişkilendirildiği bir benzetme unsurudur. Ahmed Yesevî,

*Kul Hâce Ahmed gaflet birle 'ömrüng ötti
Vâ-hasretâ közdin tizdin kuvvet ketti
Vâ-veyletâ nedâmetni vaktı yetti
'Amel kılmay kervân bolup köçtim menâ²³*

dörtlüğünde gafletle geçen, ihtiyarlık vakti geldiğinde geride hasret ve pişmanlık bırakan ömrünü kervana benzetmiştir. Sa'dî'nin "Bu kervansarayına niçin gönül bağlayalım ki, arkadaşlar gittiler, biz de yoldayız."²⁴ şeklinde yol üstünde bir konak yeri olarak konumlandırıldığı dünya, nice kervanın konup göçtüğü eski bir kervansaraydır:

*Bu dünyâ bir kühen kervân serâydur
Ki niçe dürlü kervân kondı göçdi²⁵*

Hurûfliğin temsilcisi Nesîmî, bir tuyuğunda her gün kervanların gittiği fâni dünyanın geçiciliğini hatırlatıp insana bâki olan tek hakikati öğütler:

*Hakdan âgâh ol ki Hak'dur câvidân
Hak buyurdu men 'aleyhâ küllü fân
Koy cihânı gel ki fânîdür cihân
Gör neçe her gün gider her kârvân²⁶*

1.1. Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi Bağlamında Sosyal Hayatın İzleri

Türk tasavvuf şiirinde sadece gerçek anlamıyla kullanıldığı örnekler de olmakla birlikte kervan genellikle teşbih, istiare gibi mecaz sanatları ile birlikte kullanılarak şiirde mecazi anlamlar kazanmıştır. Şiir, kaynağını sosyal hayattan alan kervan yolculuğunu dönüştürerek

²² Eren, "Klasik Türk Şiirinde Kervan", 231.

²³ Dörtlüğün şiir dilinde diliçi çevirisi kaynak eserde şu şekilde verilmiştir:

*Kul Hoca Ahmed, gaflet ile ömrün geçti;
Vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti;
Vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetti;
Amel kılmadan kervan olup göçtüm ben işte*

bk. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, nşr. Hayati Bice (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015), 65.

²⁴ Şeyh Sadi Şirazi, *Bostan*, çev. Kılıslı Rifat Bilge (Ankara: Elips Kitap, 2007), 237.

²⁵ Hayati Yavuzer, *Kemâl Ümmî Divânı (İnceleme-Metin)* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2008), 733; Sefa Balbaba, *Kemal Ümmî Divanı Tenkitli Metin-İndeks* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 296.

²⁶ Hüseyin Ayan (nşr.), *Nesîmî Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 427.

ona yeni ve şiirsel anlamlar yüklemiş, böylece kervan istiaresi şiirde mecaz ve hakikat boyutunda farklı anlam katmanları içerecek şekilde Türk tasavvuf şiirinin anlam dünyasını zenginleştirmiştir. Bu yönüyle kervan, Türk tasavvuf şiirinde bir taraftan mecazi anlamlar kazanırken diğer taraftan hakikat boyutunda kervanın sosyal hayattaki yerine de ışık tutar. Ahmed Kuddûsî'nin aşağıdaki beyitleri bu duruma örnektir:

*Pes bilâd-ı müsliminde fitneler artup gider
'Arz-ı hâl maksûdum ancak nazm-ile bu gün saña*

*Kervân alurlar harâmiler bilürsîñ ey 'Alîm
Kalmadı emn ü selâmet buldı fırsat eşkıyâ²⁷*

Kuddûsî, Müslüman şehirlerinde fitne ve karışıklıkların artmasından şikâyet ettiği bu beyitlerde haramilerin kervanları basması ve güvenliğin kalmayıp eşkıyanın fırsat bulmasını söz konusu ederek bu durumu her şeyi bilen Allah'a arz etmektedir. Müslümanlar arasında dinî düşüncenin zayıflaması, fitnelerin baş gösterip birlik ve beraberliğin zedelenmesi, isyan hareketlerinin başlaması gibi durumları da çağrıştıracak şekilde kaleme alınan bu beyitler 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda ortaya çıkan siyasi ve sosyal huzursuzluklara işaret etmekte ve bu yönüyle sosyal hayata dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bilindiği gibi huzur ve güven ortamının göstergesi her şeyden önce korkusuzca seyahat edebilmektir ancak ülkede yönetim ve güvenlik zaafa uğrarsa hırsız ve eşkıyalar bu durumu fırsat bilip kervanlara saldırır, mal ve can güvenliği kalmaz. Nitekim Dalyan'ın verdiği bilgilere göre, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti ve İran'ın zayıflaması Ağrı, Erzurum, Van ve Musul taraflarında kervan soygunlarının artmasına neden olmuştur.²⁸

Fransız elçisi Tavernier (öl. 1101/1689), seyahatnamesinde kervansaraylar ve o dönemde yapılan kervan yolculukları hakkında ayrıntılı bilgi verir. Tavernier'nin aktardığına göre, 17. yüzyılda Anadolu ve İran'da insanlar ya kervanlarla ya on on iki kişiden oluşan kafiler hâlinde ya da bir rehber eşliğinde tek başına seyahat ederler. Bunlardan en güvenlisi bir kervana katılmaktır ancak bu yolculuk daha uzun sürer. Zira kervanlar, özellikle de deve kervanları çok yavaş ilerler. Birçok tüccarın bir araya gelerek oluşturduğu büyük birer konvoyu andıran kervanlar, geçmeleri gereken ıssız yerlerde genellikle kalabalık çeteler hâlinde dolaşan eşkıyalardan kendilerini koruyabilmek için belli zamanlarda, belli yerlerde toplanırlar. Tüccarlar; yola çıkma emrini vermek, yolculuğu planlamak ve yolda çıkacak herhangi bir sorunda kervanın ileri gelenleriyle birlikte karar vermek üzere aralarından birini kervanbaşı seçerler.²⁹

Kervanlar silahlı birliklerdir, eşkıyalara karşı kendilerini ve mallarını korumak için silah taşır, içlerinden bazılarını kervanı korumakla görevlendirirler. Ücreti kervandakiler tarafından ödenen bir kişi, konak yerlerinde geceleri kervandakiler uyurken nöbet tutar ve kervanı korur. Fuzûlî,

*Kârbân-ı râh-ı tecrîdüz hatar havfın çeküp
Gâh Mecnûn gâh men devr ile nevbet beklerüz³⁰*

²⁷ Kuddûsî, tamamı yedi beyitten oluşan münâcât tarzındaki bu gazelini Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasi ve sosyal karışıklıkların huzursuzluğu içinde kaleme almıştır. Şaire göre, Sultan Abdülmecid (1823-1861) halis niyetlidir ancak yalnız ve zayıftır. Çıkan huzursuzlukların Batılılar tarafından kullanılmasından korkan şair, padişaha yardım etmesi için Allah'a yalvarmaktadır. bk. Ahmet Doğan (nşr.), *Kuddûsî Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 96.

²⁸ Dalyan, *Kervan: Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk*, 252.

²⁹ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, ed. Stefanos Yerasimos (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 143.

³⁰ Kenan Akyüz vd. (nşr.), *Fuzûlî Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 190.

806 | Gülay Karaman. Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi

beytinde manevi tehlikelere karşı tecrüd kervanını Mecnûn'la nöbetleşe beklediklerini ifade ederken aynı zamanda eşkiyalara karşı kervanı korumakla görevli kişilerin olduğuna da işaret eder. Nesîmî'nin

*Tarrâr eger iltürse kamu rahtı revâdur
Çün kâfilede bir kişi bîdâr bulunmaz³¹*

dediği gibi kâfilede herkesin uyuması hâlinde hırsız ve yankesicilerin; yolcuların tüm malını, malzemesini alıp götürmesi işten bile değildir. Kervanın yola çıkıp uzaklaşması, yolcunun bir şekilde kervandan ayrı düşmesi ise başlı başına büyük bir tehlikedir. Zira yalnız başına kalan yolcunun eşkiya korkusuyla can ve mal endişesi artar, yolculuk daha da güçleşir. Kemâl Ümmî,

*Yol uzak yakında şinlik dahı yok
Kârübân gitdi harâmî korhu çok³²*

beytinde böyle bir yol hâlini tasvir eder.

Kervanın güvenliğini sağlayan unsurlardan biri de hayvanların boyunlarına takılan ceres denilen çanlardır.³³ Kervan yolculuklarında, devecinin arkadan gelen develerin kendisini takip edip etmediğini anlayabilmesi için en sondaki devenin boynuna çingirak olarak da tabir edilen bir çan takılır. Çan sesinin kesilmesi, develeri birbirine bağlayan iplerden birinin kopup develerin durması demektir.³⁴ Ceres, genellikle yavru develere ve kervanın sonundaki hayvana takılır ve kervandakiler için ikaz edici bir anlam taşır.³⁵ Kervan yola koyulduğunda ses çıkaran ve kervandakileri uyaran ceres, bu yönüyle bilhassa deveci ve kervanbaşı için kervanın güven içerisinde ilerlemesini sağlayan bir kontrol unsurudur. Bir şekilde kervandan arka kalıp yolunu kaybetmiş yolcular da çan sesi sayesinde kervanın bulunduğu yönü tayin eder, yollarını bulurlar. Dede Ömer Rüşenî'nin

*Hâce-i her-kâfile-sâlâr-ı râh-ı dînsin
Kalmışuz ser-geşte vü güm-râh depretdür ceres³⁶*

beyti ceresin bu işlevine işaret eder. Kervanbaşı anlamına gelen *kâfile-sâlâr*, mecazen reis anlamında kullanılan bir ifadedir.³⁷ Beyitte bu anlama uygun olarak din büyüklerini karşılamak üzere kullanılmıştır. Diğer taraftan

*Âvâzuñi işidürse nâgâh
Reh-ber ide kârbân-ı güm-râh³⁸*

beyti de yolunu kaybetmiş kervanlar için sesin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Türk tasavvuf şiirinde genellikle teşbîh, istiare gibi mecaz sanatları ile birlikte kullanılarak mecazi anlamlar kazanan kervan, şiirlerde kimi zaman gerçek anlamıyla söz konusu edilmiştir. Niyâzî-i Mısırî, doğrudan doğruya hac yolculuğuna yer verdiği

*O yollaruñ mugaylânı 'âşıklarauñ gülistânı
Hicâz'auñ yolu kârbâmı ne güzeldür ne güzeldür³⁹*

³¹ Ayan (nşr.), *Nesîmî Divanı*, 185.

³² Yavuzer, *Kemâl Ümmî Divânı (İnceleme-Metin)*, 467.

³³ Klasik Türk şiirinde ceres üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışma için bk. Bahir Selçuk, "Klâsik Türk Şiirinde Ceres (Çan/Çingirak)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (Summer 2012), 2231-2250.

³⁴ Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, 145-146.

³⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), 85.

³⁶ Orhan Kemâl Tavukçu, *Dede Ömer Rüşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.), 104 (Erişim 18 Mart 2021).

³⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "kâfilesalar", 2/134.

³⁸ Celîlî, *Leylâ vü Mecnûn*, nşr. Şevkiye Kazan Nas (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 96 (Erişim 12 Şubat 2021).

³⁹ Kenan Erdoğan (nşr.), *Niyâzî-i Mısırî Divânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2019), 203.

beytinde kervanı gerçek anlamıyla kullanmış, *Hicaz'ın yolu, kervanı ne güzeldir* diyerek kervanların en büyükleri olan hac kervanlarını tasvir etmiştir. Aynı şekilde, Hicaz kervanının menzile ulaştığını ifade eden

Nâgâh kazâ-yı âsmânî

İrişdi Hicâz kârbânı⁴⁰

beyti ve Mısır kervanını söz konusu eden

Ben ki Mısır'uñ kârvânın urmuşam

Dünyada şeker dükânın kurmuşam⁴¹

beytinde de kervanın gerçek anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Yolculuk ve kervanın bu şekilde doğrudan ele alınması, sosyal hayata ait unsurları da beraberinde getirmiştir. Pakalın'ın verdiği bilgiye göre kervanlar, taşıdıkları yükün miktarına göre ağır ve hafif olmak üzere ikiye ayrılır. Yılda bir kez Şam ve Mısır'dan ticaret malları ve türlü eşya ile birlikte hacıları götüren Hicaz kervanları, ağır kervanların en büyükleridir. Bunlardan Şam kervanı yaklaşık yetmiş bin, Mısır kervanı ise elli bin civarında yolcu taşır.⁴²

1.2. Ulular Kervanı

Türk tasavvuf şiirinde kervan; din büyükleri, aşk, ömür, şeriat, tarikat, hakikat gibi din ve tasavvufla ilgili çeşitli kavram ve kelimelerin benzetilene olarak kullanılmıştır. Bu durum, söz konusu mefhumların yol ve yolculuk olgusu etrafında ele alınmasını netice vermiştir. İnsanın ruhlar âleminde ebede uzanan yolculuğunda peygamberler, veliler ve müşidler insanlığın rehberleridir. Onların kılavuzluğu olmadan kişinin tek başına hak ve hakikate ulaşması mümkün değildir. Nitekim Âşık Paşa da *tasavvuf ansiklopedisi* olarak nitelenen *Garib-nâme* adlı mesnevisinde, yola girenlerin menzile ulaşmak için bir kılavuza uymaları gerektiğini kazları örnek göstererek anlatmış,

Kulavuz şol ululardur kim gider

Uşbu halkı hazrete da'vet ider⁴³

beytiyle kılavuzdan kasdın insanları Hakk'a çağıran ulu kişiler olduğunu açıklamıştır. Türk tasavvuf şiirinde, hayatı ilâhî emir ve yasaklar doğrultusunda tanzim edip insanları dine ve Hakk'ın rızasını kazanmaya davet eden bu ilâhî topluluk ve onların izinden gidenlerin manevi yolculuğu kervan istiaresi ile karşılanmıştır; peygamberler, din ve tasavvuf büyükleri, müşidler bu kervanın önünde giderek kervandakilere rehberlik eden kervanbaşı olarak düşünülmüştür.

Türk tasavvuf şiirinde yol, tâlibi Hakk'a ve mutlak hakikate götüren Allah yoludur. Sâlik, bu yolda ilerleyen kervana katılarak mâsivâyı bırakıp yalnız Allah'a ve rızasına kavuşmayı arzular. Yol, ma'nâ yolu; yolculuk da manevi bir sefer olduğundan söz konusu kervan için gece gündüz farkı yoktur, kervan durmaksızın ilerler:

Kodılar mâsiva'llâhı kılurlar ârzû ol Şâh'ı

Çekilür dün ü gün turmaz kârbânumuz eksik degül⁴⁴

Tasavvufi metinlere göre, inananlar din yolunun yolcularıdır ve İslâm dininin kutlu peygamberi Hz. Muhammed'in (öl. 11/632) (s.a.v.) kervanında bu yolu alırlar. Kemâl Ümmî'nin

⁴⁰ Celîlî, *Leylâ vü Mecnûn*, 163.

⁴¹ Yavuz (nşr.), *Gülşehri'nin Mantıku't-tayrî (Gülşen-nâme) - Metin ve Aktarma* -, 48.

⁴² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "kervan", 2/243.

⁴³ Âşık Paşa, *Garib-nâme*, nşr. Kemal Yavuz (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000), 46 (Erişim 20 Mart 2021).

⁴⁴ Ümmî Sinan, *Divan*, nşr. Abdullah Azmi Bilgin (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 97 (Erişim 18 Mart 2021).

Zihî devletlü kutlu kârubân kim

*Delîli Hak yolında Mustafâ'dur*⁴⁵

beytinde ifade ettiği gibi bu, Hak yolunda kılavuzu Hz. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) olan yüksek mertebeli, kutlu bir kervandır. Şairler, bu kervana dâhil olanın üzüntü çekmeyeceğini dile getirir ve muhataba gaflete düşüp kervandan ayrı düşmemesini öğütlerler:

Gam yimez hergiz belâ bendi ile bend eyleyen

*Ol Muhammed Mustafâ katârına kârbânını*⁴⁶

Koma gâfil oluben kâfile-i Ahmed'i kim

*Katarın gözleyeni Hak yarın ehline katar*⁴⁷

Kervana rehberlik yapanlara kervancı, kervancıların başında kervanı yöneten kişiye de kervanbaşı denilir.⁴⁸ Tasavvufi şiir örneklerinde kervanbaşı, mecazen din ve tasavvuf büyüklerini karşılamak üzere kullanılan bir tabirdir. Peygamberimiz tarafından ilim ve hikmet şehrinin kapısı olarak nitelenen Hz. Ali'nin (öl. 40/661) İslâm tarihinde tasavvuf ve tarikatlar açısından önemli bir yeri vardır. Zikr-i cehrîyi esas alan tarikatların silsileleri şeyhten şeyhe giderek Hz. Ali'ye ulaşır ve onun vasıtasıyla Hz. Peygamber'e dayanır. Nitekim Halvetî şeyhi Ümmî Sinan,

Kârbânım başıdur benüm 'Aliyyü'l-Murtazâ

*Menzilümün intihâsı Mustafâ cândur benüm*⁴⁹

beytiyle bu durumu dile getirmektedir. Halvetîlik silsilesinin başında Hz. Ali yer aldığı için, bu tarikatta Hz. Ali kervanbaşı, bütün şeyhlerin feyz aldığı Hz. Muhammed (s.a.v.) ise menzilin sonu, varılacak nihai hedeftir. Ümmî Sinan, başka bir beyitte de haramilerin kervan basıp kervandakilerin mallarını yağmalayıp canlarına kastettikleri gerçeğinden yola çıkarak kişiye akıllı ise evliyanın kervanından ayrılmamasını öğütlemiştir:

'Âkıl sağ evliyânun katârından kalma kim

*Hey neler kula harâmî kârbândan kalsaña*⁵⁰

Tasavvufta bir mürşide uymak, seyr ü sülûk denilen manevi yolu onun rehberliğinde aşmak esastır. Zira bu yolculuk bir şeyhin önderliği olmadan türlü korkular ve tehlikelerle doludur.⁵¹ Kemâl Ümmî, *Dîvân*'ında kendisini mürşidin rehberliğinde yola girmiş giderken uyuyup kervandan geri kalan biri olarak tasvir etmiştir:

İ dirîgâ bilmezem kim menzil ü râhum kanı

Kârubândan girü kaldum zâd u hem-râhum kanı

Mürşide uyup giderken uyhu almış gözümü

*Rahtımı tarrâr iletmiş bâr u bengâhum kanı*⁵²

Şair, mürşide uyup diğer müridler ile birlikte tasavvuf yolunda ilerleyen sâlikin durumunu kervan istiaresiyle anlatmıştır. Beytlere göre, kervandan geri kalması sonucu yolculuk için gerekli eşyasını yankesicilere kaptırmış, yol arkadaşlarını kaybetmiş, yolunu ve menzilini şaşırmıştır. Uyuyup da kervandan geri kalan birinin yolunu kaybedip türlü tehlikelere maruz

⁴⁵ Yavuzer, *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 585.

⁴⁶ Ümmî Sinan, *Divan*, 188.

⁴⁷ Tavukçu, *Dede Ömer Rüşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, 251.

⁴⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "kervanbaşı", "kervancı", 2/245.

⁴⁹ Ümmî Sinan, *Divan*, 102.

⁵⁰ Ümmî Sinan, *Divan*, 17.

⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, çev. Adnan Karaismailoğlu (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 131.

⁵² Yavuzer, *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 755.

kalması gibi sâlik de eğer gaflete kapılır, nefesine ve şeytana uyarsa yolda kalır, menziline ulaşamaz. Nitekim Mevlânâ da *Mesnevî*'sinde kervanla birlikte yol almanın önemine değinmiş, kuşun avcısıyla İslâm'da ruhbanlık hakkında tartıştığı hikâyede yol ve kervan mecazlarına yer vererek bu kullanımlara açıklık getirmiştir. Mevlânâ'ya göre, din yani Hz. Peygamber'in sünneti yoldur, cemaat (birlik olmak) başka bir deyişle kervan ise yol arkadaşlarıdır. Hz. Peygamber'in sünnetine uymak, din büyükleri ve inananların dâhil oldukları kervan rehberliğinde yol almak kişinin din yolunda güven içinde ilerlemesini sağlar. Sürüden ayrılan kuzunun kurda yem olması gibi sünneti ve din ulularının rehberliğini terk eden kişinin de din yolunda türlü tehlikelere maruz kalacağı açıktır. Yolda baş gösteren tehlikeler, her türlü fitne ve kötülük; iyilerle kötüler arasındaki farkı ortaya koyan birer imtihandır. Kişi; nefis ve şeytan, dünya sevgisi, mâsivâ gibi tehlikelere karşı ne kadar ihtiyatlı da olsa kervanın telkin ettiği güç ve güvene, birlikte ilerlemenin vereceği coşkuya ihtiyaç duyar. Yolda yalnız başına güzelce yürüyen kişinin, arkadaşlarıyla birlikte yürümesi elbette daha güzel olur.⁵³ Bu sebeple sâlik, Hasan Rızâ'nın

O dergâh-ı 'alâya vusûl için idüp cehdi

*İzinden izin ayırmaz bırakmaz ulu kârbânı*⁵⁴

beytiyle dile getirdiği gibi Hakk'ın yüce dergâhına kavuşmak için gayret gösterir, ulu kervanın izini bırakmaz.

Tasavvufta *dört kapı* olarak nitelenen şeriat, tarikat, marifet ve hakikat; tarikat ehli kişilerin manevi yolculuklarında geçmeleri gereken dört aşamadır.⁵⁵ Kişi, tasavvuf yoluna şeriat kapısından girer, şeriatın emrettiklerini yapıp yasakladıklarından sakınarak adım adım tarikat, marifet ve hakikat kapılarında ilerler. Her bir kapı ve makamın gerektirdiği hâl ve davranışlara uygun hareket etmekle nihayet insân-ı kâmil mertebesine ulaşır. Tasavvuf bir yoldur ve bu yolda gidenler de bir anlamda hakikat yolcusudur. Her bir tarikatın kendine göre bir usulü, farklı bir anlayışı söz konusu olabilir ancak esası, başka bir deyişle rehberi ortaktır. Şeriat denilen uyulması zorunlu dinî hükümler, tarikat yoluna giren kişinin rehberidir. *Kur'ân* ve sünnette ifadesini bulan emir ve yasakların kılavuzluğunda ilerleyen kişi korkulardan emindir, diğer taraftan şeriata aykırı hareket edenin menzile ulaşması güçleşir. Bu sebeple şeriat, tarikat kervanının kılavuzu olarak nitelenmiştir. Mısırî'ye göre, vahdete ulaşanlarca tüm yollardan üstün tutulan hakikat de bir kervandır ve bu kervanın yolu aydınlıktır:

Hakikat kârbânına uyağör

Katı rûşen yola gider ol esnâf

Fenâ Kâf'ından aşar yolları hep

Bekâ 'Ankâ'sına olurlar ezyâf

Bu yolu cümleden a'lâ tutarlar

*Serây-ı vahdete irişen eslâf*⁵⁶

Sahih olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte mutasavvıfların büyük önem atfedip tasavvufi düşüncenin temeline oturttukları *küntü kenzen* hadisine göre, Allah gizli hazinelerinin bilinmesi için mahlûkatı yaratmıştır.⁵⁷ Allah'ın bilinmek istemesi, kendi cemâl ve

⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 735.

⁵⁴ Gülay Karaman, *Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 190.

⁵⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kocabalçı Yayınevi, 2002), "dört kapı", 110.

⁵⁶ Erdoğan (nşr.), *Niyâz-ı Mısırî Dîvânı*, 230.

⁵⁷ bk. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2013), 162-163.

810 | Gülay Karaman. Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi

kemâline karşı benzersiz bir muhabbet ve aşkın tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda, mahlûkatın varlık sebebi olup insanı ruhen olgunlaştıran önemli bir vasıta olarak görülen aşk ve muhabbetin tasavvufta büyük önemi vardır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) tabii aşk, ruhanî aşk ve ilâhî aşk olarak üç başlık altında ele aldığı aşk⁵⁸ genellikle beşerî (mecazi) ve ilâhî (hakiki) olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır. Bununla birlikte Türk tasavvuf şiirinde ilâhî aşk, çoğu zaman beşerî aşkla benzerlikler gösterecek bir biçimde işlenmiştir. Beşerî aşktan alınan simgeler aracılığıyla âşğın sevgiliye olan özlemi, kavuşma arzusu adeta beşerî aşkla ilâhî aşkı bütünleştiren bir yaklaşımla ifade edilmiştir.⁵⁹ Her ne kadar geleneğe göre, beşerî aşk kişiyi ilâhî aşka götüren yolda bir köprü olsa da aşk, Allah'ın vasıflarından olduğu için O'ndan başkasına olan gerçek değildir. Zira aşkta ikilik yoktur; âşık, benliğini hakiki sevgilinin varlığında yok edip kesretten vahdete ermedikçe gerçek anlamda vuslata ulaşamaz. Hak âşğının seyr ü sülûkü ve kâmil bir insan olma serüveni de aslında bir aşk yolculuğu olduğundan Türk tasavvuf şiirinde aşk, âşık ve sevgili ile ilgili pek çok hususiyetin kervan istiaresiyle ifade edilmesine şaşılmalıdır. Nitekim Niyâzî-i Mısırî'ye göre insanlar bir kervan, âşiklar da bu kervandaki ceres yani çingiraktır:

Kârbândur bu halâyık dâ'imâ

Ehl-i 'aşk içinde oluştlar ceres⁶⁰

Âşikların aşk ve ayrılık derdiyle ah edip ağlamaları, kervan yolculuklarında çingırağın çıkardığı sese benzetilmiştir. Söz konusu aşk yolculuğu, Rahmî'nin (öl. 975/1567-68)

Bâr gam nâle ceres âteş-i dil meş'alemüz

Çekilür vâdi-i 'ışk içre gider kâfilemüz⁶¹

beytinde daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Beyte göre, aşk bir vadi ya da yol, âşiklar bu yolda ilerleyen bir kabile gibidir. Âşğın aşk ve ayrılıktan gelen acıları kervanın çektiği yük, feryat ve figanı ceres, gönlündeki ateş yani aşk yangını ise meş'aledir.

Aşk kervanına uyup her türlü fayda ve ziyanını terk eden sâlikin kimi zaman nefsinin isteklerine boyun eğip Yûnus Emre'nin deyişiyle *tama' kervânına* uyarak yoldan çıkması da söz konusu olabilir.⁶² Zira türlü imtihanlarla dolu bu çetin yolda nefis ve şeytanın yanı sıra gurur, hırs, kin, nefret, haset gibi kötü hasletler de yol kesici birer eşkıyadır. Bir mürşidin rehberliğinde, kendisi gibi birçok yol arkadaşı ile birlikte bu zorlu yolda hareket eden sâlik, bunlarla mücadele ederek yolu aşmaya çalışır. Menzile ulaşanlar ise bütün bu zorlukları aşmış fenâ makamına erenlerdir. Nitekim *Mantıku't-tayr*'da Kaf Dağı'nın ardında yaşayan kuşların padişahı Sîmurg'a ulaşmak için Hüdhüd'ün rehberliğinde yollara düşen binlerce kuştan sadece otuz tanesi yolculuğu başarıyla tamamlamış, diğerleri ya telef olmuş ya da geri dönmüştür. Aşk kervanında giden tâliblerin çoğu bu yolda can verir, menzile varıp amacına ulaşan ancak binde birdir:

Hezârân kârbân geldi bu yolda virdiler cânı

Nihâyet menzile varup irişen biñde bir ancak⁶³

Akıl, ruh, beden, can ve gönül insanın maddi ve manevi varlığını kuşatan unsurlardır. Kişinin manevi yolculuğunda bu unsurların her birinin önemi olmakla birlikte onu menzilden menzile götüren en önemli vasıta aşktır. Nitekim Hz. Peygamber, Mi'rac'da aklın timsali olan Cebrâil'in *buradan öteye bir adım atarsam kolum kanadım yanar* deyip geri durması üzerine

⁵⁸ Ebü'l-Alâ Affî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 150.

⁵⁹ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabiyik (İstanbul: Kocabiyik Yayinevi, 2004), 23.

⁶⁰ Erdoğan (nşr.), *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, 219.

⁶¹ Erdoğan (nşr.), *Bursalı Rahmî ve Divânı*, 206.

⁶² Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 36.

⁶³ Ümmî Sinan, *Divan*, 86.

Sidretü'l-müntehâ'dan sonraki yolu tek başına aşk ve gönülle yürümüştür. Dolayısıyla tasavvufi geleneğe gönle atfedilen değer de bir o kadar fazladır. Mevlânâ'nın deyişiyle "Gönlün ışığı yoksa o, gönül değildir; ruh yoksa o beden çamurdan başka bir şey değildir. (...) Suyu olan ırmak, ırmaktır; insan, canı olandır."⁶⁴ Kuddûsî'ye göre, aşk atına binmeden menzile ulaşmak mümkün değildir. Onun

Binüp 'ışk atına hem menzile ir az vakitde

*İrilmez çün irak menzil begim atlanmayınca*⁶⁵

beytiyle ifade ettiği bu hâli, Mevlânâ "Bir iki adım git, hoşça çaba göster; aşk senin kulağını tutar, o yere götürür."⁶⁶ şeklinde açıklamıştır. *Mesnevî*'deki hikâyede üç şehzadeden ikisi sevgiliye ulaşmadan can verdiği hâlde geleneği kaldığı yerden alıp yeniden üreten Şeyh Gâlib'in kahramanı Aşk, bir anlamda üçüncü şehzade, ateşten imtihanlardan geçerek hüsün ve aşkın vahdetine erip bu ideali gerçekleştirmiştir.

1.3. Kervanın Ardında Kalan Topal Merkep

Kervan yolculuklarında herkes yükünün az ya da çok olması, binitinin yola dayanıklılığı, hızı ve gücü nisbetinde yol alır. Kimi az zamanda menzile ulaşırken kimi topal eşek gibi yavaş ve aksak da olsa yol alır, yolda bulunur. Tasavvufi metinlerde bazı sebeplerden ötürü kervandan arkaya kalanların durumu *topal merkep* benzetmesi ile karşılanmıştır. Bir ayağı sakat ya da yaralı olan bir eşek, kervandaki diğer hayvanlardan daha yavaş ilerleyeceği için geride kalır ve bir zaman sonra kervandan ayrı düşer. Gaflet, dünya sevgisi, hırs vb. sebeplerle kervandan geri kalan insanın durumu da topal eşekten farksızdır. Türk tasavvuf şiirinde topal merkep benzetmesinin ilk örnekleri Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde görülür. Aşağıdaki dörtlük bunlardan biridir:

Merkep yagır, yüküm ağır özüm gamgîn

Hasret birle 'akl u hûşum ketti temkîn

Ötib kervân közdin gâyip boldı mukin?

*Barur câyım bilelmesmen kayan emdi*⁶⁷

Ahmed Yesevî, bu dörtlükte kendisini kervanın ardında yaralı bir merkeple yola koyulan, yükü ağır, kederli ve şaşkın bir hâlde nereye gideceğini bilemeyen bir yolcu olarak tasvir etmiştir. Kemâl Ümmî de kervan yola çıktığı hâlde uyumaya devam eden gafil yolcuya seslendiği aşağıdaki şiirinde benzer bir tablo çizer:

Er-rahîl i sâlik-i râh er-rahîl

Kim gönüldi kârubân gitdi delîl

Hey ne gâfil fârig uyursiñ uyan

Hâzır ol kim gün kısadur yol tavîl

Merkebüñ aksag u yazuguñ kesîr

⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 668.

⁶⁵ Doğan (nşr.), *Kuddûsî Divanı*, 94.

⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 655.

⁶⁷ Dörtlüğün şiir dilinde diliçi çevirisi kaynak eserde şu şekilde verilmiştir:

Merkep yaralı, yüküm ağır, kendim gamlı

Hasret ile akıl ve şuurum gitti temkin;

Geçip kervan gözden kayboldu mu ki?

Gideceğim yeri bilemem ne yan şimdi

bk. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, 179.

Şiire göre, kervanla birlikte yol rehberi de gitmiştir. Yolcunun merkebi aksak, günahı çok, menzili uzak, azığı azdır. Böyle bir hâlde uyumaya devam etmek akıl kârı olmadığından şair, “Kârubândan kalma yürü leng ü leng”⁶⁹ diyerek yolcuya total total yürüyerek de olsa kervandan ayrılmamasını öğütler. Örnek metinlerde kervan, din ve tasavvuf büyüklerinin izinde insân-ı kâmil makamına ulaşmak isteyen sâlikin manevi yolculuğunu sembolize etmektedir. Kervanın göçüp gafil yolcunun yolda kalması ise sâlikin ömrünü, zamanını ve fırsatları değerlendirememesi anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla kervan; ömür, sağlık, gençlik, zaman, fırsat ve mürşidin bir benzetilene olarak düşünülebilir. İki dünyasını mamur edecek güzel amellerde bulunmak için gençlik, sağlık ve zaman birer fırsat olduğu gibi yolun rehberi bir âlim ve mürşid de az ele geçen bir fırsattır.

Eşek, kervan yolculuklarında genellikle develerin önünden giderek onlara öncülük eden ve fakir yolcuların almayı tercih ettikleri bir hayvandır. Yük taşıma kapasitesi düşük olduğundan kervanlarda deve ve katır kadar rağbet görmemiştir.⁷⁰ Tasavvufi metinlerde eşek, dünya sevgisi ve bedensel hazlara düşkünlüğü simgeler. *Mesnevî*'de bu anlamda nefsanî vasıflardan kendini kurtaramamış kişiler ve ilmiyle amel etmeyen âlimleri tasvir etmek amacıyla sık sık eşek benzetmesine yer verilmiştir.⁷¹ Çeşitli temsil ve hikâyelerle yolcuya gideceği yer için mal tedarik etmesini, vakti nakit bilip *yarın yaparım* demeden çalışmasını öğütleyen Mevlânâ bu bağlamda total eşek benzetmesini de kullanmıştır. *Mesnevî*'de gençlik ve ihtiyarlık zamanını karşılaştırıp “Gün vakitsiz, leş -beden- total ve yol uzun; iş yeri viran, çalışma düzeni yok olmuş. Kötü huyun kökleri sağlamlaşmış; onu koparma gücü de azalmıştır.”⁷² sözleriyle ihtiyarlığı tasvir ettikten sonra bahsin devamında “Eşeğin total ve menzilsiz uzak; çabuk ol. Yıl vakitsiz oldu; ekin ekme zamanı değil; kara yüzlülük ve kötü fiilden başkası yok.”⁷³ sözleriyle yolcuya seslenmiştir. Mevlânâ'nın bu ifadeleri total merkep benzetmesinin kullanımına açıklık getirmekte; eşeğin bedeni sembolize ettiği, ona atfedilen topallığın da ihtiyarlık ile maddi ve manevi zayıflıktan kinaye olduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar total merkep benzetmesiyle yolcunun gaflet, tembellik, dünya hırsı, zayıflık gibi olumsuz özelliklerine işaret edildiği düşünülse de durum aslında sanıldığı kadar kötü değildir. Zira önemli olan bir an önce menzile varmak değil, sabır ve gayretle yolda bulunmaktır. Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülistân*'da anlattığı bir hikâye ile bunu açıkça ortaya koyar:

Bir gün gençlik gururıyla hızlı yürümüşüm. Geceleyin bir dağ eteğinde yığılıp kaldım. Kervanın ardından zayıf bir ihtiyar geliyordu. “Ne yatıyorsun, burası yatılacak yer değil!” dedi. “Nasil gideyim? dedim, gidecek ayak yok ki!...” İhtiyar: “Dinlene dinlene gitmek, koşup da kesilmekten iyidir, demişler, duymadın mı?” dedi. Ey menziline müştak olan, acele etme. Öğüdüme uy da sabır öğren. Arap atı aceleyle iki koşu gider. Deve ağır ağır gece gündüz yürür.⁷⁴

Hâl böyle olunca belki de total eşek gibi ağır aksak gitmek kişiyi gururdan ve benlikten kurtarıp acz ve fakrını hissettireceği, sabırlı olmayı öğreteceği için daha hoştur. Din ve tasavvuf adabına uygun olan da budur. Bu bağlamda Mevlânâ'nın “Kendimizi eşek bilmezsek, biz eşeğiz.”⁷⁵ sözünü hatırlamakta fayda vardır. Zira nefsanî düşkünlüğünü, zaafını görmek bir farkındalık olduğundan, iyiye doğru değişme potansiyeli taşıyan olumlu bir durum olarak değerlendirilmiştir. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'de kendisini kervanın içinde geç kalkan tembel biri olarak nitelemiş⁷⁶ aynı şekilde Necip Fazıl Kısakürek (öl. 1983) bir şiirinde

⁶⁸ Yavuzer, *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 658.

⁶⁹ Yavuzer, *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 660.

⁷⁰ Dalyan, *Kervan: Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk*, 55, 57.

⁷¹ Bu konuda bk. Ahmet Ögke, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde 'Har (Eşek)' Metaforu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (Ocak-Haziran 2007), 19-41 (Erişim 27 Mayıs 2021).

⁷² Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 205.

⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 206.

⁷⁴ Sadi, *Gülistan*, çev. Hikmet İlaydın (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001), 213.

⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 128.

⁷⁶ Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, nşr. Abdülbâki Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 3/260.

*Sonsuzluk Kervanı, "peşinizde ben,
Üç ayakla seken total köpeğim!"
Bastığınız yeri taş taş öpeyim.
Bir kırıntı yeter, kereminizden!
Sonsuzluk Kervanı, peşinizde ben...*

dizeleriyle kendisini kervanın ardınca giden total köpeğe benzetmiştir.⁷⁷ Türk tasavvuf şiirinde *total merkep* benzetmesi ile karşılanan durumun tasavvuftan beslenen Cumhuriyet dönemi mistik şiirinde benzer bir ifadeyle *total köpek* şeklinde kullanılması, geleneğin sürekliliğini göstermesi açısından önemlidir.

1.4. Türk Tasavvuf Şiirinde Bir Remiz: Göçtü Kervan

Türk tasavvuf edebiyatının şekillenmeye başladığı 12. yüzyıldan günümüze kervan istiaresinin şiirde kesintisiz bir şekilde varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Zaman, mekân ve şahıslar değişse de kervan istiaresine yüklenen anlamlar hemen hemen aynıdır. Özellikle nasihat içerikli şiirlerde halkı irşad için *kervanın göçüp gafil yolcunun yolda kalması* şeklinde mecazen zamanın geçmesi, fırsatın kaçması anlamında dünya hayatını ve ömür sermayesini gerektiği gibi değerlendiremeyen kişiler hakkında kervan istiaresinin sıklıkla kullanıldığı görülür. Yûnus Emre'ye ait şu beyitte bu kullanıma dikkat çekilmiştir:

*Yûnus'ı öğütlerler kalk kervân göçdi dirler
Ben menzile irişdüm kervân kayusu degül⁷⁸*

Yûnus Emre'nin *kalk, kervan göçtü* nasihati karşısındaki umursamaz tavrı *ben menzile eriştim* ifadesinden de anlaşılacağı üzere gaflet içinde bulunan birinin kaygısızlığından farklıdır. Yûnus Emre, aşk menzillerinde yol alıp nihayet maksada ulaşmış, işin ehli bir gönül eri olarak bu sözü söylemektedir. Nitekim hedefe ulaşıldığında kılavuza gerek kalmayacağı ortadadır. Bununla birlikte Yûnus Emre, başka bir beytinde muhababına, yoldaki türlü korkulara rağmen hiç sapmadan giden kervana yetişmesini öğütlemektedir:

*Bu devrândan ötegör kervân gitdi yitegör
Korku var sagda solda kayıkmadın giderler⁷⁹*

Türk tasavvuf şiirinde ömür, başka bir deyişle insanın dünya hayatında geçireceği zaman, kervanla ilişkilendirilmiştir. Ömür de tıpkı bir kervan gibi menzilden menzile yol alır, çocukluk ve gençlikten çıkıp göz açıp kapayıncaya kadar ihtiyarlığa ve ölüme meyleder. Zamanın geçmesi ve geçen zamanla birlikte insanın yaşlanmasını ömür kfilesinin göçmesi şeklinde yorumlayan şair, gönlüne hitap edip gafletten uyanmasını ve sâlih ameller işleyerek yol hazırlığı yapmasını öğütler:

*Göñül uyan ki uş zamân giçdi
Tur yarağ it ki kârubân göçdi⁸⁰*

Kervan seher vaktinde yola koyulur, gafil olup uyuyan kişinin kervanın peşinden yola girebilmesi için uyanması gerekir:

*Seher vaktinde gider yola kervân yol dürilür
Kalur gitmez yola gâfil yatan uyanmayınca⁸¹*

⁷⁷ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2013), 65.

⁷⁸ Mustafa Tatcı (nşr.), *Yûnus Emre Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 132.

⁷⁹ Tatcı (nşr.), *Yûnus Emre Dîvânı*, 32.

⁸⁰ Yavuzer, *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 731.

⁸¹ Doğan (nşr.), *Kuddûsî Divanı*, 94.

814 | Gülay Karaman. Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi

Gafletten kurtulmanın, faydalı işler yaparak ölümsüz olmanın yolu ise *ölmeden ölmek* tir. Ölümünü düşünüp kendini ölümlerden sayan kişi dünya sevgisi ve onun geçici hırslarından kurtulur, vakit kaybetmeden yol hazırlığını yapar.

Bostân ve *Gülistân* adlı eserleri asırlarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Sa'dî-i Şîrâzî'nin Türk kültürü ve edebiyatı üzerinde önemli etkileri olmuştur.⁸² *Bostân* ve *Gülistân*'da zaman zaman kervan hikâyelerine de yer veren Sa'dî, bu hikâyelerden birinde kendi başından geçtiğini söylediği bir kervan yolculuğunu anlatıp ardından kıssadan hisse kabilinden öğütler vermiştir. *Bostân*'da geçen ve konumuz açısından önem arz eden bu hikâyede Sa'dî, ömrü kervanla ilişkilendirmiş ve ömür kervanının geçip gitmesini söz konusu ederek muhatabına nasihatlerde bulunmuştur. Hikâye şöyledir:

Bir gece Feyd Çölü'nde uyku ayağımı bağladı. Yürümeye kudretim kalmadı. Yattım, uyudum. Uyurken korkunç bir hâlde deveci geldi, başıma deve yularıyla vurdu: "Kalk, ne yatiyorsun? Niçin kalkmıyorsun? Çan çaldı, duymadın mı? Yoksa burada ölmek mi istiyorsun? Yolculara, kafileye nasıl yetişirsin? Deveci deve davulunu çaldı. Kafilenin bir ucu konak yerine vardı. Bahıtlı insanlar onlardı ki davulcudan evvel kalkar, eşyalarını bağlayıp hazırlanırlar. Çabuk kalkanlar yol alır, başkalarını geçerler. Kervan gittikten sonra uyumanın ne faydası olur?" dedi. Birisi baharda arpa ekse hasat çağında buğday alabilir mi? Hey uyuyan kimse! Şimdi uyanman lazımdır. Seni uykudan ölüm uyandıracak olursa ne faydası olur? Yüzündeki gençlik yerine, ihtiyarlık geldi. Gecen gündüz oldu. Öyle ise gözlerini uykudan aç. Ben, daha saçlarım ağarmaya başladığı gün hayattan ümidimi kestim. Yazıklar olsun şu kıymetli ömür geçti. Kalan şu birkaç nefes de geçecektir. Geçen ömrüm heba olup gitti. Eğer çaresine bakmazsam kalanı da öyle geçecektir. (...) Ömrünü boş şeylerle geçirme. Fırsat ele az geçer. Vakit ise keskin kılıçtır.⁸³

Sa'dî, kendi başından geçtiğini söylediği bu hikâyede kervanla giderken yolda uyuyup tek başına çölde ölümden beter tehlikelere düşen bir yolcunun hâlini tasvir etmiştir. Devecinin verdiği nasihatlere bakılırsa uyuyup da kervandan ayrı düşen kişinin çölde vahşi hayvanların, eşkıyaların hedefi olarak acınacak hâle düşeceğinden şüphe edilmez. Kimsenin karşılaşmak istemeyeceği böyle bir durum, yolcu üzerinde korku uyandırmaktadır. Dolayısıyla devecinin nasihatine kulak verip kendini toparlamaktan ve kervanın ardından yola koyulmaktan başka çare yoktur. Hikâyede kervan, mecazi olarak zaman ve fırsat anlamında kullanılmıştır. Sa'dî'ye göre insan, ömrünü ve zamanını faydalı işlerle geçirmeli, fırsatları kaçırmamalıdır. Dünyayı âhiretin tarlası olarak görüp dünya ve âhiret dengesinde yaşayarak anın kıymetini bilmelidir. Zira ömür çok çabuk geçer ve geçen zaman asla geri gelmez. Bununla birlikte Mevlânâ'nın "Ömür geçtiyse kökü bu andır; susuzsa ona tövbe suyu ver."⁸⁴ nasihatini önemlidir. Zira "(...) *tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. (...)*"⁸⁵ âyetinde bildirildiği üzere ömür defterini faydasız ve kötü işlerle karantanlar samimi olarak tövbe ettiklerinde Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirecektir.

Sa'dî'nin bu hikâyesi⁸⁶ Türk tasavvuf şiirinde *göçtü kervan* tarzındaki kullanımlara benzer bir muhtevaya sahiptir. Nitekim Ahmed Yesevî'den başlayarak birçok mutasavvıf şair

⁸² bk. Gamze Gizem Avcıoğlu, *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

⁸³ Şeyh Sadi Şirazi, *Bostan*, 231-232.

⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 644.

⁸⁵ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2007), el-Furkân 25/70.

⁸⁶ Mehmet Akif (öl. 1936) *Safahat*'ta "Durmayalım!" başlıklı şiirinde Sa'dî'nin bu hikâyesini manzum olarak Türkçeye çevirdikten sonra

*İşte âtidir o ser-menzil denen ârâmgâh;
Kârbân akvâm; çöl mâzî; atâlet sedd-i râh.*

diyerek anlatıya farklı bir bakış ve yorum getirmiştir. Akif, Sa'dî'nin bu hikâyesini ve "Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur." (en-Necm, 53/39) âyetini tamik göstererek muhatabına devamlı olarak çalışıp ilerlemekten başka kurtuluş yolu olmadığını hatırlatır.

Davran artık kârbânın arkasından durma, koş!

Mahvolursun bir dakikan geçse hattâ böyle boş.

diyerek azimli olursa uzakların yakın olacağını, himmet gösterirse her şeyin kolaylaşacağını söyler. İlim, fen ve teknoloji alanlarında Osmanlı'nın geri kaldığı mesafeleri aşabilmesi için gerekli olan tek

aynı yolculuk tablosunu birbirine benzer şekilde tasvir ettikleri gibi Sa'dî de hikâyesinde aynı temayı Türk şairlerin anlatım ve kelime kadrosu ile örtüşecek bir tarzda ele almıştır. Kervanın tasavvufi bir remiz olarak farklı toplumların şiirlerinde benzer kullanımlarla tespit edilmesi, kervan istiaresinin İslâm'ın geniş kültür coğrafyasında tasavvufa dair ortak bir kullanıma sahip olduğunu göstermektedir. Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme* adlı didaktik kasidesinden alınan aşağıdaki beyitler söz konusu benzerliğin bir göstergesidir:

Usan olma başuña 'akluñı dir
Yol uzakdur ki yokdur hadd ü pâyan

Gözün aç gaflet içre yatma iy dost
Ki geçmege dutupdur yüzi kervân

Yol erenleri göçüp yola girdi
Dögeyorur âhir dünbeği servân

Nice bir yatasın gafletde iy yâr
Ecel irmezdin öñdin imdi uyan⁸⁷

Kervan istiaresini yol ve yolculuk çerçevesinde işleyen şair, hayat yolunda ilerleyen gafil insana ölmeden önce uyanması için öğüt verir. Yol erenlerinin göçüp yola girdiği, göç davulunun çalıp kervanın göçmeye yüz tuttuğu bir zamanda insanın bundan gaflet edip uykuya dalmasının tehlikelerine işaret eder. Zira yol uzundur ve bu uzun yolu kervandan ayrı tek başına katetmek akıl kârı değildir. 15. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Eşrefoğlu Rûmî de *Dîvân*'ında kervan istiaresini *Çarh-nâme*'dekine benzer, didaktik bir üslûpta işlemiştir:

Kârbân gitdi ne yatarsun eyâ gâfil uyan
Yol uzak menzil öküş çokdur harâmîler inan⁸⁸

Aynı durum Eşrefoğlu Rûmî'nin çağdaşı Kemâl Ümmî için de söz konusudur.⁸⁹ Bununla birlikte Kemâl Ümmî, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerindeki üslûbu tarzında⁹⁰ birinci tekil kişi âzından, gaflet ve günahla geçen bir ömür için ah edip pişmanlık ve çaresizliğini dile getirdiği şiirler de kaleme almıştır.⁹¹

Ahmed Fakîh, Eşrefoğlu Rûmî ve Kemâl Ümmî'nin didaktik yönü ağır basan şiirlerine karşılık Niyâzî-i Mısırî, aynı tabloyu içselleştirerek bî-haber redifli gazelinde konuyu oldukça lirik bir tarzda ele almıştır:

Kûs-ı rihlet çaldı mevt ammâ henüz cân bî-haber
'Asker-i a'zâya lerze düşdi sultân bî-haber

Günde bir taş binâ-yı 'ömrümüñ düşdi yire
Cân yatur gâfil binâsı oldı vîrân bî-haber

şeyin durmadan çalışmak olduğunu vurgulayan bu şiir, kervan istiaresine din ve tasavvuf, sâlikin manevi yolculuğu dışında da anlamlar yüklediğini göstermesi açısından önemlidir. bk. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 21-23.

⁸⁷ Fahir İz - Günay Kut, "Ahmed Fakîh", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri* (İstanbul: Ötüken - Söğüt, 1985), 1/265.

⁸⁸ Asaf Hâlet Çelebi, *Eşrefoğlu Dîvânı* (Ankara: Hece Yayınları, 3. Basım, 2015), 125.

⁸⁹ bk. Yavuzer, *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 658.

⁹⁰ bk. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, 179.

⁹¹ bk. Yavuzer, *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 755.

*Dil bekâsın dost fenâsın istedi mülk-i tenüm
Bir devâsuz derde düşdüm âh ki Lokmân bî-haber*

*Bir ticâret kılmadın ben nakd-i 'ömr oldı hebâ
Yola geldüm lîk göçmiş cümle kârbân bî-haber*

*Çün gel oldı yalnız girdüm yola tenhâ garîb
Dîde giryân sîne biryân 'akıl hayrân bî-haber*

*Azugum yok yazugum çok yolda dürlü korku var
Yolum alursa n'ola ger dîv ü şeytân bî-haber*

*Yol eri yolda gerekdür çağ u çıplak ac u tok
Mısrîyâ gel didi saña çünki cânân bî-haber⁹²*

Niyâzî-i Mısrî'nin bu gazeli, kervan istiaresinin *göçtü kervan* tarzındaki geleneksel kullanımına özgün bir bakış getirmiştir. Şair, kaynağını gelenekten alan özgün benzetme ve hayallerle ömür dakikalarının geçip ölümün yaklaşmasını, ölüm karşısındaki çaresizliğini, korkularını ortaya koymuş,

*Bir ticâret kılmadın ben nakd-i 'ömr oldı hebâ
Yola geldüm lîk göçmiş cümle kârbân bî-haber⁹³*

beytiyle boşa geçen bir ömür için duyduğu pişmanlığı dile getirmiştir.

Kervan istiaresinin kullanıldığı, özellikle kervanın göçüp yolcunun yolda kalmasını anlatan şiirlerde, *Çarh-nâme*'den alıntılanan beyitlerde açıkça görüldüğü gibi, genellikle nasihat üslûbu hâkimdir. Bununla birlikte mutasavvıf şairler, herkesten önce kendilerini nasihate muhtaç görürler. Bu sebeple *kervan göçtü* nasihatının de birinci ve en önemli muhatabı şairin gönlü yani kendisidir:

*Ey gönül bîgânesin sen senden olduñ bî-haber
Uş yalnız kalasın kârbândan olduñ bî-haber⁹⁴*

Bu şekilde, şairin kendisine ve gönlüne hitap edip kervan istiaresine yer verdiği şiirlerde didaktik unsurlarla birlikte lirizmin de ön planda olduğunu; özellikle Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Niyâzî Mısrî gibi şairlerde konunun lirik ve etkileyici bir üslûpta ortaya koyulduğunu söylemek mümkündür.

Kervan istiaresi, Türk tasavvuf şiirinde *göçtü kervan* tarzında özel bir kullanıma sahiptir. Uzun bir macerayı veciz bir şekilde iki kelimeye sığdıran *göçtü kervan* ifadesinin irfani dile has bir remiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu remiz, bir taraftan hakikat boyutunda kervan yolculuğuna bakarken diğer taraftan söze mecazi anlamlar yükleyerek sâlikin seyr ü sülûküne, manevi ve ruhî yolculuğuna işaret eder. Bu anlamda *göçtü kervan*, insanın geri kalan ömrünü, daha doğrusu içinde bulunduğu anı en iyi şekilde değerlendirmesini ihtar eden güçlü bir mecazdır. Kervanın göçmesi ve yolcunun uyuyup yolda kalması, kervan yolculuklarının tehlikeleri düşünüldüğünde insan üzerinde trajik bir etki uyandırmaktadır. Anlatının

⁹² Erdoğan (nşr.), *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, 178.

⁹³ Erdoğan (nşr.), *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, 178.

⁹⁴ Ümmî Sinan, *Divan*, 33.

muhabatı olan her akli başında, vicdanlı kişi bu hâle düşen yolcunun acıklı durumunu düşünüp bundan kendine ders çıkarır. Bu yönüyle *göçtü kervan* tarzındaki ifadelerin Türk tasavvuf şiirinde psikolojik bir telkin işlevi gördüğünü söylemek mümkündür.

Göçtü kervan, insana ömrün kısalığı, dünyanın geçiciliği ile birlikte yerine getirmekle mükellef olduğu sorumluluklarını hatırlatan ve onu ikaz eden bir dizi nasihatın formülü görünümündedir. Sa'dî'nin söz konusu edilen kervan hikâyesinin ardından yer verdiği öğütlerden de anlaşılacağı gibi hemen bütün din ve tasavvuf büyüklerinin bu bağlamdaki nasihatlerini *göçtü kervan* formülünün açılımı olarak düşünmek yanlış olmaz. Nitekim İmâm-ı Rabbânî'nin, kendisinden nasihat isteyen bir tâlibe yazdığı mektubunda zikrettiği hususlar da bu kapsamdadır: İnsanın dünyada geçireceği zaman pek kısa, âhret hayatı ise sonsuzdur. Bu kısa zamanın büyük bir kısmı da boş yere geçmiş, geriye az bir vakit kalmıştır. Âhirette insanın başına gelecek şeyler bu kısa dünya hayatındaki işlere bağlıdır. Akli olan kişinin sonsuz ni'met ve zevkleri kazanmak, bitip tükenmez azaplardan korunmak için devamlı çalışması gerekir. Ölüm gelmeden gafletten uyanmalı, gerekli hazırlıkları yapıp yüzü ak bir şekilde can emanetini teslim etmelidir.⁹⁵

Göçtü kervan remziyle işaret edilen nasihatleri din ve tasavvuf büyüklerinin sıklıkla yer verdikleri *vakit, keskin bir kılıçtır* sözünden bağımsız düşünmek mümkün değildir. *Mesnevî*'de "(...) vakit keskin bir kılıçtır. Ey arkadaş! Sûfi, vaktin oğludur. Yarın demek, yol şartından değildir."⁹⁶ şeklinde geçen bu sözü İmâm-ı Rabbânî şöyle açıklamaktadır: "Vakit, keskin bir kılıç gibidir. Yarına çıkacağımız belli değildir. Mühim işleri bugün yapmalı, mühim olmayanları yarına bırakmalıdır. Akli olan böyle yapar."⁹⁷ Tasavvufta vakit, içinde bulunulan an yani geçmiş ve gelecek arasındaki zaman dilimidir. Sûfi, geçmiş ve gelecek kaygısından uzak olarak içinde bulunduğu anı en iyi şekilde değerlendiren kişidir. Bu sebeple sûfi için *ibnül'vakt* tabiri kullanılmıştır.⁹⁸

İmâm-ı Rabbânî, ölüm gelmeden yapılması gerekenleri üç başlıkta değerlendirip tek tek açıklamıştır. Buna göre öncelikle itikadı düzeltmek, dinden olduğu tevâtür ile kesinleşmiş zaruri bilgilere inanmak gerekir. Bundan sonra, fıkıh bilgilerini öğrenmek ve öğrendiklerini uygulamak şarttır. İnanç esaslarının sağlam bir şekilde benimsenmesi ve ilmihal bilgilerinin öğrenilip hayata geçirilmesinden sonra sıra tasavvuf yolunda ilerlemeye gelir. İmâm-ı Rabbânî, burada özellikle bir hususa dikkat çeker: Tasavvuf, imanı kuvvetlendirmek içindir; kimsenin bilmediğini bilmek, görmediğini görmek için değildir. Keşif, keramet gibi tasavvuf yolunda görülen nurlar ve renkler esas itibarıyla oyun ve keyifli eğlencelerden ibarettir.⁹⁹ Nefsin maddi arzuları gibi keşif ve keramet tarzındaki türlü velayet hâlleri de aşılması ve kalben terk edilmesi gereken bir çeşit hicab ve perdedir. Zira insanın ruhen yükselmesi, olgunlaşması neticesinde ulaşacağı insân-ı kâmil mertebesi maddi ve manevi her türlü benlik ve varlıktan arınmayı, başka bir deyişle mutlak fenâyı gerektirir. Bu noktada *ölmeden önce ölmüş* sözünü hatırlamakta fayda vardır. Hadis kaynaklarında mevzû olarak zikredilen bu söz, mutasavvıflarca fenâfi'llâh makamına işaret edilen bir hadis olarak kabul görmüştür.¹⁰⁰ Nefsin istek ve arzularından arınmak, dünyada iken Hakk'ı görebilmek *ölmeden önce ölmeye* yani nefsinde fâni olmaya bağlıdır.¹⁰¹ Bu, aynı zamanda tasavvufun da temel ilkelerinden biridir ve nefsin dünyaya ait tül-i emel denilen arzularını kırmak için önemli bir tekniktir. Nitekim

⁹⁵ İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî, *Mektûbât Tercemesi*, çev. Hüseyin Hilmi Işık (İstanbul: Hakikat Kitâbevi Yayınları, 2014), 1/252.

⁹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 43.

⁹⁷ İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî, *Mektûbât Tercemesi*, 1/177.

⁹⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf'un İlkeleri (Risâle-i Kuşeyrî)*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1978), 1/124-125.

⁹⁹ İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî, *Mektûbât Tercemesi*, 1/252-253.

¹⁰⁰ bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, 550-551.

¹⁰¹ "Ölmeden önce ölmek" Türk tasavvuf şiirinde sıklıkla ele alınan motiflerden biridir. Bu konuda "Osmanlı Şiirinde 'Ölmeden Önce Ölme Temi'" başlıklı makale için bk. Abdullah Azmi Bilgin, *Türk Tasavvuf Edebiyatı Makaleleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), 225-234.

818 | Gülay Karaman. Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi

tarikât ehli kişiler *ölmeden önce ölünüz* emrine muvaffak olmak için râbîta-i mevt ile ölümü düşünüp kendi ölümünü, kabrini, sevdiklerinin ve dünyanın ölümünü hayal ederek mâsivâdan kurtulurlar. Mevlânâ'nın

Bütün dünyada -ne kadar- erkek ve kadın varsa, anbean can çekişmede ve ölmededir. Onların sözlerini o anda babanın oğluna söylediği vasiyetler say. Böylece bununla ibret ve rahmet yeşersin; öfke, kıskançlık ve kin kökü kesilsin. Sen o niyetle akrabana bak, onun can çekişiyle senin gönlün yansın. Her gelen, gelir; onu şu anda bil; dostu can çekişmede ve kaybolma durumunda bil.¹⁰²

sözleri bu hâli telkin etmektedir. *Göçtü kervan*, bu anlamda bir çeşit tefekkürdür ve yolcuya ölümü hatırlatıp yolda olduğunu unutmaması için kaynağını sosyal hayattan alan canlı bir yolculuk tablosu sunar.

Sonuç

Tasavvufta insanın bir yolcu olarak düşünülmesine bağlı olarak Türk tasavvuf şiirinde yol, yolcu ve yolculukla ilgili sayısız çağrışım oluşmuştur. Bir benzetme unsuru olarak ve genellikle istiare sanatı çerçevesinde şiirde yer alan kervan, bu çağrışımlardan biridir. Kervan, yol istiaresi etrafında gelişip edebî dilde işlenerek gerçek anlamının yanı sıra mecazi anlamlar kazanmış, böylelikle Türk tasavvuf şiirinde müstakil bir mazmun ve mecaz olarak özel bir konuma yükselmiştir. Türk tasavvuf şiirinde kervan; din büyükleri, aşk, ömür, şeriat, tarikât, hakikat gibi din ve tasavvufla ilgili çeşitli kavram ve kelimelerin benzetilene olarak kullanılmıştır. Bu durum, söz konusu mefhumların yol ve yolculuk olgusu etrafında ele alınmasını netice vermiştir. Örnek metinlerde kervan, din ve tasavvuf büyüklerinin izinde insân-ı kâmil makamına ulaşmak isteyen sâlikin manevi yolculuğunu sembolize etmektedir. Kervanın göçüp gafil yolcunun yolda kalması ise sâlikin ömrünü, zamanını ve fırsatları değerlendirememesi anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla kervan; ömür, sağlık, gençlik, zaman, fırsat ve müşdidin bir benzetilene olarak düşünülebilir. Geride kalıp kervandan ayrı düşen kişinin durumu genellikle *topal merkep* benzetmesi ile karşılanmıştır.

Türk tasavvuf edebiyatının şekillenmeye başladığı 12. yüzyıldan günümüze kervan istiaresinin şiirde kesintisiz bir şekilde varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Zaman, mekân ve şahıslar değişse de kervan istiaresine yüklenen anlamlar hemen hemen aynıdır. Özellikle nasihat içerikli şiirlerde halkı irşad için *kervanın göçüp yolcunun yolda kalması* şeklinde mecazen zamanın geçmesi, fırsatın kaçması anlamında dünya hayatını ve ömür sermayesini gerektiği gibi değerlendiremeyen kişiler hakkında kervan istiaresinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu tarz metinlerde ömür, başka bir deyişle insanın dünya hayatında geçireceği zaman, kervanla ilişkilendirilmiştir. Bu yönüyle kervan istiaresinin Türk tasavvuf şiirinde geleneksel bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Türk tasavvuf şiirinde kervan istiaresinin kullanımı ile İran edebiyatındaki kullanımların örtüşmesi, kervanın İslâm'ın geniş kültür coğrafyasında tasavvufi bir remiz olarak ortak bir kullanıma sahip olduğunu göstermektedir.

Kervan istiaresi, Türk tasavvuf şiirinde *göçtü kervan* şeklinde özel bir kullanıma sahiptir. Kervanın göçmesi, yolcunun uyuyup yolda kalması kervan yolculuklarının tehlikeleri düşünüldüğünde insan üzerinde trajik bir etki uyandırmaktadır. Kişi, bu hâle düşen yolcunun acıklı durumunu düşünüp kendine bir ders çıkaracağından *göçtü kervan*, Türk tasavvuf şiirinde psikolojik bir telkin işlevi görmektedir. Uzun bir macerayı veciz bir şekilde iki kelimeye sığdıran *göçtü kervan* tarzındaki ifadelerin irfani dile has bir remiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu remiz, bir taraftan hakikat boyutunda kervan yolculuğuna bakarken diğer taraftan söze mecazi anlamlar yükleyerek sâlikin seyr ü sülûküne, manevi yolculuğuna işaret eder. Bu anlamda *göçtü kervan*, insana geri kalan ömrünü, daha doğrusu içinde bulunduğu anı en iyi şekilde değerlendirmesini ihtar eden güçlü bir mecazdır ve ömrün kısalığı, dünyanın geçiciliği ile birlikte yerine getirmekle mükellef olduğu sorumluluklarını hatırlatıp onu ikaz eden bir

¹⁰² Mevlânâ, *Mesnevî Tam Metin*, 744.

Gülay Karaman. The Caravan Has Passed: The Metaphor (Majâz) of the Caravan ... | 819

dizi nasihatın formülü görünümündedir. Bu kapsamdaki nasihatleri din ve tasavvuf büyüklerinin sıklıkla yer verdikleri *ölmeyden önce ölünüz ve vakit, keskin bir kılıçtır* sözlerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu yönüyle *göçtü kervan*, bir çeşit tefekkürdür ve yolcuya ölümü hatırlatıp yolda olduğunu unutmaması için kaynağını sosyal hayattan alan canlı bir yolculuk tablosu sunar. Kervan istiaresinin kullanıldığı, özellikle kervanın göçüp gafil yolcunun yolda kalmasını anlatan şiirlerde genellikle nasihat üslûbu hâkimdir. Bununla birlikte şairin kendisine ve gönlüne hitap edip kervan istiaresine yer verdiği şiirlerde didaktik unsurlarla birlikte lirizmin de ön planda olduğunu; özellikle Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Niyâzî-i Mısrî gibi şairlerde konunun lirik ve etkileyici bir üslûpta ortaya koyulduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akyüz, Kenan vd. (nşr.). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Âşık Paşa. *Garib-nâme*. nşr. Kemal Yavuz. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000. Erişim 20 Mart 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0>
- Avcıoğlu, Gamze Gizem. *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ayan, Hüseyin (nşr.). *Nesîmî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Balbaba, Sefa. *Kemal Ümmî Divanı Tenkitli Metin-İndeks*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bilgin, Abdullah Azmi. *Türk Tasavvuf Edebiyatı Makaleleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Binan, Can Şakir. *13. Yüzyıl Anadolu Kervansarayları Koruma Ölçütleri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bozkurt, Nebi - Yüksel, Ahmet Turan. "Kervan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/298-299. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bulduk, Zeki. *Göçtü Kervan Kaldık Dağlar Başında*. İstanbul: Birun Yayıncılık, 2001.
- Celîlî. *Leylâ vü Mecnûn*. nşr. Şevkiye Kazan Nas. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. Erişim 12 Şubat 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58919,celili-leylavu-mecnunpdf.pdf?0>
- Çaylak, Caner. *Güneş Doğudan Batır Göçtü Kervan Kaldık Dağlar Başında*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2020.
- Çelebi, Asaf Hâlet. *Eşrefoğlu Divânı*. Ankara: Hece Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Dalyan, Murat Gökhan. *Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk (Kervanlar, Tüccarlar, Hacılar, Yolcular ve Eşkıyalar)*. ed. Hasan Babacan. Ankara: Altınpost Yayınları, 2014.
- Demir, Musa. "Batı 'Metafor'u ve Doğu 'İstiaresi'nin Mukayeseli Olarak İncelenmesi". *Türk-bilig* 18 (Güz 2009), 64-90. Erişim 27 Mayıs 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/989929>
- Doğan, Ahmet (nşr.). *Kuddûsî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Doğan, Berrin. *Emine Sevgi Özdamar'ın "Hayat Bir Kervansaray, İki Kapısı Var, Birinden Girdim, Diğerinden Çıktım" Adlı Eseri İle Alev Tekinay'ın "Ağlayan Nar" Adlı Eserinde İçerik Karşılaştırması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Dursun, Şükrü. *Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ebü'l-Alâ Affî. *Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Erdoğan, Kenan (nşr.). *Niyâzî-i Mısri Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, Gözden Geçirilmiş 3. Basım, 2019.
- Erdoğan, Mustafa (nşr.). *Bursalı Rahmî ve Dîvânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. Erişim 18 Mart 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>
- Eren, Abdullah. "Klasik Türk Şiirinde Kervan". *International Black Sea Coastline Countries Symposium The Book of Full Texts*. ed. Natela Borisovna Popkhadze - Zhuldyz Sakhi. 226-236. Batum: İksad Yayınevi, 2019.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Esîrî. *Divân-ı Firâk-ı Esîrî (Sergüzeşt-nâme - Gazavât-nâme - Pend-nâme - Divân)*. nşr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. Erişim 12 Mart 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60373,divan-i-firak-i-esiripdf.pdf?0>

- Hoca Ahmed Yesevi. *Divan-ı Hikmet*. nşr. Hayati Bice. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Genişletilmiş 5. Basım, 2015.
- İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî. *Mektûbât Tercemesi*. çev. Hüseyin Hilmi Işık. 1 Cilt. İstanbul: Hakikat Kitâbevi Yayınları, 19. Basım, 2014.
- İz, Fahir - Kut, Günay. "Ahmed Fakîh". *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*. 1/264-268. İstanbul: Ötüken - Söğüt, 1985.
- Kalkışım, Muhammet Muhsin (nşr.). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, 2013.
- Kaplan, Mahmut. "Divan Şiirinde Göç Etrafında Gelişen Bazı Kelime ve Mazmunlar". *Köprü* 145 (Ocak-Nisan 2020), 69-96. Erişim 9 Şubat 2021. <http://www.kopruder-gisi.com.tr/wp-content/uploads/2020/07/K%C3%B6pr%C3%BC-145-Mahmut-Kaplan.pdf>
- Karaman, Gülay. *Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kazancıoğlu, Habibe. *Osmanlı Dönemi Kervansaraylarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Keleş - Usta, Gülay. *Anadolu Osmanlı Dönemi Mimarisinde Mekân Analizi Han ve Kervansaray Yapılarında Uygulama*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kısakürek, Necip Fazıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 78. Basım, 2013.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2007.
- Kuşeyrî. *Tasavvufun İlkeleri (Risâle-i Kuşeyrî)*. çev. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. İstanbul: Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1978.
- Macit, Muhsin (nşr.). *Nedîm Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Mevlânâ. *Mesnevî Tam Metin*. çev. Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. Basım, 2009.
- Mevlânâ Celâleddin. *Dîvân-ı Kebîr*. nşr. Abdülbâki Gölpınarlı. 7 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Katî*. nşr. Mürsel Öztürk - Derya Örs. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Ögke, Ahmet. "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde 'Har (Eşek)' Metaforu". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (Ocak-Haziran 2007), 19-41. Erişim 27 Mayıs 2021. <http://www.tasavvufakademi.com/?bolum=ayrinti&no=575>
- Özer, Murat. *Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Özer, Murat. *Osmanlı'da Seyahat Kültürü: Kervansaraylar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Özhan, Kürşâd Murâd. "Das Leben ist eine Karawanserei" von Emine Sevgi Özdamar; Eingebettet in das Verhältnis von Sprachnorm und Sprachgebrauch, Eine Untersuchung zur Interferenzanalyse. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 4. Basım, 1998.
- Sadi. *Gülîstan*. çev. Hikmet İlaydın. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Schimmel, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2. Basım, 2004.

822 | Gülay Karaman. Göçtü Kervan: Türk Tasavvuf Şiirinde Kervan İstiaresi

- Selçuk, Bahir. "Klâsik Türk Şiirinde Ceres (Çan/Çingirak)". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (Summer 2012), 2231-2250. <https://doi: 10.7827/TurkishStudies.3540>
- Şeyh Sadi Şirazi. *Bostan*. çev. Kilisli Rıfat Bilge. Ankara: Elips Kitap, 4. Basım, 2007.
- Tatçı, Mustafa (nşr.). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvanı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Tavernier, Jean Baptiste. *Tavernier Seyahatnamesi*. çev. Teoman Tunçdoğan. ed. Stefanos Yerasimos. İstanbul: Kitap Yayınevi, 3. Basım, 2017.
- Tavukçu, Orhan Kemâl. *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts. Erişim 18 Mart 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0>
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, Genişletilmiş Yeni Basım, 2002.
- Ümmî Sinan. *Divan*. nşr. Abdullah Azmi Bilgin. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. Erişim 18 Mart 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55913,ummi-sinan-divanipdf.pdf?0>
- Yağcı, Şerife. "Kârbân". *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. 4/59-61. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Yavuz, Kemal (nşr.). *Gülşehri'nin Mantıku't-tayrı (Gülşen-nâme) - Metin ve Aktarma* -. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts. Erişim 22 Mart 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10686,metinpdf.pdf?0>
- Yavuzer, Hayati. *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2008.
- Yazar, İlyas (nşr.). *Kânî Dîvânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. Erişim 20 Şubat 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55833,3-kani-divanipdf.pdf?0>
- Yıldızlı, Muhammed Emin. "Atabetü'l-Hakâyık'ta Ontolojik Metaforlar". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 50 (Aralık 2020), 97-118. <https://doi: 10.21563/sutad.858128>
- Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.
- Yılmaz - Gül, Şerife. *Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan Kültepe Metinleri ve Bunlardan Elde Edilen Sonuçlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>